

A MÚZEUMI LEVÉLTÁR GYŰJTEMÉNYEIRŐL.

Az Országos Széchényi-Könyvtár eddigi, közel ötnegyedszázados fejlődése alatt hű maradt a nemes és nagynevű alapítójától megszabott célkitűzésekhez és rendeltetéshez. Gróf SZÉCHÉNYI Ferenc intenciója oly nemzeti könyvtár megalapítása volt, mely a fősúlyt a hungaricumok gyűjtésére fektesse. Hungaricum alatt pedig mindazokat a nyomtatott és kéziratos darabokat értette, melyek Magyarországon jelentek meg, vagy ha külföldön láttak napvilágot, Magyarországra is vonatkoznak. Úgy a gyűjtés körülményei és módozatai, mint a tudományos haladás követelményei magukkal hozták az idők folyamán azt, hogy a Múzeumi Könyvtár eredeti és főjellegének teljes megóvása mellett korlátolt mértékben a tisztán külföldi vonatkozású és nem hungaricum jellegű darabok gyarapodásának is helyet engedjen, anélkül, hogy ezáltal a legnagyobb magyar könyvtár az eredeti programmal ellentétbe jutott volna. Az intézet célkitűzésének ezen meghatározása érvényesült az Orsz. Széchényi-Könyvtár csecsemőkorában és ugyanezek a hagyományok maradtak irányító hatásuk akkor, amikor gyűjteményeink magyarányú és sokoldalú szaporodásának folyományaképpen megalakultak a Könyvtár különböző osztályai. A nyomtatványi osztályon kívül a MÁTRAY Gábor idejében 1866-ban megalakult kézirattári osztály, a MAJLÁTH Béla által 1882-ben megalapított levéltári osztály, az ugyancsak általa 1884-ben felállított hirlaptári osztály és a legujabban megszervezett zenei osztály, mindezek az osztályok külön-külön és együttesen az említett értelemben igyekeztek és igyekeznek rendeltetésüknek megfelelni.

Ezen tradíciókat ápolja a múzeumi levéltár mint a Könyvtár egyik kiváló jelentőségű osztálya, részint az általa őrzött anyag gyarapításával, részint annak osztályozásában és csoportosításában. A múzeumi levéltár egész fejlődésén keresztül különös súlyt a

hazai oklevélananyag és levéltári darabok gyűjtésére helyezett és csak másodsorban törekedett a külföldi anyag gyarapítására, melyet azonban mind tudományos, mind magasabb kulturális és országos szempontokból teljesen elejteni nem lehetett és annál kevésbbé szabad azt a jövőben végleg elhanyagolni. A teljesen külföldi érdekű iratok az intézet célkitűzéseinél és fejlődésénél fogva nem képezvén egy nagy arányokra törekvő és állandó gyűjtés tárgyát, a nem hungaricum-jellegű iratok szaporodásával találkozunk a levéltári anyaggyűjtés régibb, szerényebb lehetőségek között folyó korszakában és az újabb, nagyarányú gyarapodás időszakában egyformán, de mindig csak sporadikusan, rendszertelenül, kimondott céltudatosság nélkül és a legszerényebb terjedelemben. Mégis számottevőbb gyarapodásukat jelentette elsősorban a régibb időkben hozzák került és nagymértékben a külföldi piacokon szerzett JANKOVICH Miklós-féle gyűjtemény és újabban a véletlen, kedvező körülmények folytán megszerzett több száz darabnyi anyag. Ennek alapján a múzeumi levéltár mai terjedelmes anyaga két nagy általános osztálya oszlik: *a hazai iratok osztályára* és *a külföldi iratok osztályára*.

Minden további csoportosítás csak ezen két főcsoporton belül történhetett és történik. Ha azonban a múzeumi levéltár anyagának ezen első főosztályozása az egész intézet rendeltetéséből kifolyólag az iratok belső tartalmi vonatkozásai alapján jött létre, a következő nagy csoportosítás létrejöttét már nem az anyag tárgyi tartalma, hanem annak gyűjtési, megszerzési módja és feltételei szabták meg. A külföldi iratok általános osztályát különféle szempontok szerint akár tárgyi, akár földrajzi, akár időrendi kritériumok alapján nagyon könnyen lehetne újabb, kisebb csoportokra osztani. Az ily természetű feldolgozáshoz szükséges munkaenergia állandó elégtelenségén kívül ezen főcsoport aránylag csekély darabszáma járult hozzá ahhoz, hogy a külföldi iratok általános osztályán belül a levéltár fejlődése alatt újabb csoportosítást alig létesítettek. A hazai iratok terjedelmes osztálya azonban újabb és újabb alcsoportosításoknak lett alávetve. Az első alosztályozást a hazai iratoknál az ezek megszerzési módjából kifolyó tulajdonjog

kérdése határozta meg. Aszerint, hogy ez osztály gyűjteményei és darabjai a Magyar Nemzeti Múzeum végleges tulajdonába mentek át akár ajándékozás, akár vásárlás útján vagy egyéb módokon. vagy pedig csak örök időkre való megőrzés végett adták át a Múzeumnak az egyes letéteményezők, a tulajdonjog fönntartása mellett: a múzeumi levéltár hazai iratainak általános osztálya két újabb főcsoportra oszlik: az ú. n. *törzsanyagra*, amely a Magyar Nemzeti Múzeum teljes és végleges tulajdona és az *örökletétépen elhelyezett családi levéltárak* főcsoportjára. A letéteményezett családi levéltárak önálló külön nagy csoportjának felállítását követelték elsősorban az örökletéteményezés eredeti feltételei,¹ melyek értelmében minden ilymódon a Múzeumba kerülő családi levéltár részére biztosítani kell a legtudományosabb, darabonként regestszerű feldolgozás mellett a minden egyéb levéltári gyűjteményektől elkülönített önálló felállítást és kezelést. De érthetővé teszi a letéteményezett családi levéltárak külön kezelését és feállítását az a világos tény, hogy az esetek túlnyomó többségében minden családi levéltár befejezett egész, egy összefüggő külön gyűjtemény és az önálló csoport minden kellékeivel rendelkezik. Ennélfogva minden családi levéltár egy külön egyed, egy külön kis gyűjtemény a letéteményezett családi levéltárak összefüggő nagy főcsoportjában, mely máig *129 ily családi letétet* egyesít magában. Ezzel szemben a törzsanyag a legkülönbözőbb írásokból kerül össze és noha úgy a proveniencia, mint a belő tárgyi tartalom vagy a darabok külső alakja és anyaga szempontjából igen sok újabb alcsoportra osztható, a valóságban a múzeumi levéltár törzsanyaga sokkal kevesebb alcsoportra oszlik, mint amanyire ez lehetséges és kívánatos volna. Például számtalan oly családi levéltár van a múzeumi levéltárban, mely nem mint örökletét, hanem ajándék vagy vásárlás útján került a Múzeumba. Ezek között és a letéteményezett családi levéltárak között jelentéék szempontjából, vagy

¹ A letéteményezés későbbi, módosított feltételei a vallás- és közoktatásügyi miniszterium által 1914-ben 78.077. sz. ajóváhagyott szabályzatban foglaltattak össze, mely napvilágot látott a Magyar-ónyvszemle 1915. évfolymában (109—110 ll., és a Turul 1914. évfolyamába (133. l.)

tudományos és általános levéltári tekintetből nincs semmi különbség elektíve a kérdés tulajdonjogi oldalától; és ámbár épügy mint a letéteményezett családi levéltárak, ezek az ajándékozott vagy megvásárolt családi levéltárak is magukban egyesítik a külön gyűjtemények összes feltételeit, mégsem kezeltetnek és őriztetnek mint külön gyűjtemények, hanem teljesen beleolvasztattak a törzsanyagnak legvegyesebb forrásokból származó és legkülönfélébb elemekből alkotott állományába.

A törzsanyag felállításánál, kezelésénél, fejlesztésénél a főszempont az volt, hogy tekintet nélkül a darabok provenienciájára, belső tartalmára, egymás közti tárgyi összefüggésére, az iratok szigorú chronologikus rendben kerülnek egymás mellé. Tehát a törzsanyag egy oly mixtum compositum-szerű nagy gyűjtemény, melyben a kiigazodást csak minden darabnak pontos registázása és indexekkel való ellátása tenné lehetővé. Az eredeti program szerint ezt el is kellett volna végezni, de mivel a szükséges munkaerők hiánya miatt ez lehetetlen volt, az idők folyamán ezen egyes conglomeratum zavarain úgy próbáltak segíteni, hogy felállítottak néhány kisebb, leginkább tárgy szerinti csoportot. Ezen kisebb csoportok különböző időkben, különböző körülmények között létesültek, és egyik-másik csoport felállításánál a tárgyi vonatkozáson kívül a darabok külső alakja vagy anyaga volt befolyással. Ezek a kisebb csoportok a következők: 1. a városi és kamarai iratok egyesített csoportja, 2. a személyek szerinti iratok csoportja, 3. a céhiratok csoportja, 4. a címereslevelek és nemesi iratok csoportja, 5. az 1848—49-es szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó iratok csoportja összes függelékeivel együtt, 6. a genealogiai táblák csoportja, 7. az iratjegyzékek, elenchusok csoportja 8. a török iratok csoportja; továbbá a következő gyűjtemények: 9. a fényképgyűjtemény, 10. a pecsétgyűjtemény és 11. a gyászjelentés-gyűjtemény.

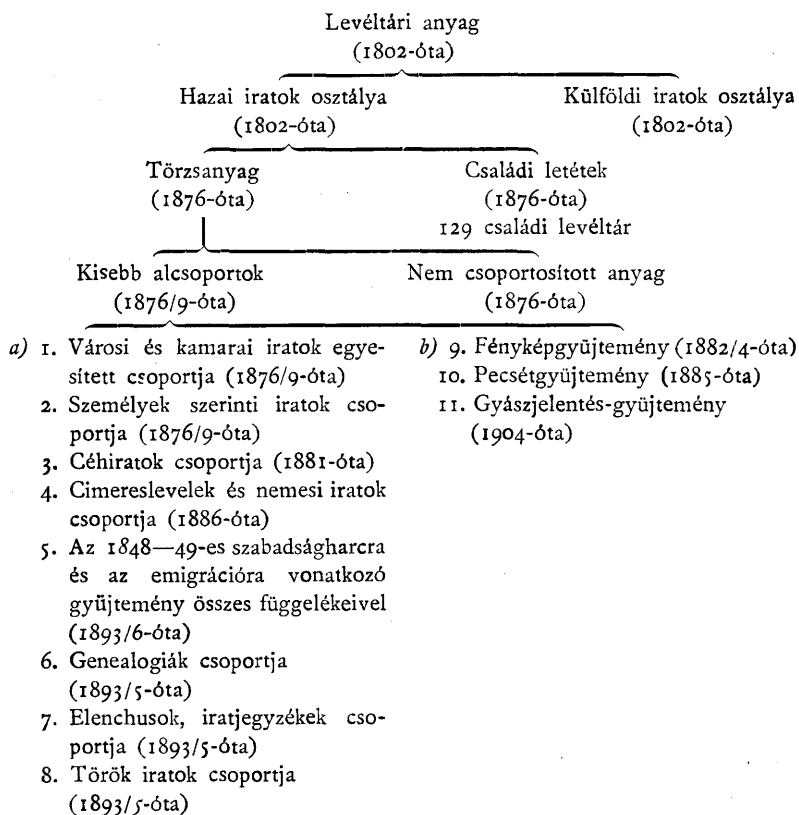
Ezen kisebb csoportok és gyűjtemények egyikénél-másikánál az áttekinthetőség és kezelés megkönnyítése végett a felállításnál még további decentralizáció is van, pl. a céhiratoknál: nagyobb és kisebb céhiratokra való osztályzással, vagy pedig az 1848—49-es

és emigrációs anyagnál egész sereg újabb alcsoporttal találkozunk. Megjegyzendő, hogy mindezek a csoportok, a gyászjelentések csoportjának kivételével, számszerinti mennyiség szempontjából a levéltári anyag, illetőleg a törzanyag nem csoportosított részéhez képest igen kicsiny, törpe gyűjteményeket alkotnak. Egyik-másik csoport alig áll néhány száz darabból, más csoportok darabszáma ezernél nem sokkal nagyobb; legterjedelmesebb a gyászjelentések gyűjteménye, mely százezernél is több darabot foglal magában; ezután következik az 1848—49-es és emigrációs gyűjtemény, melynek darabszáma körülbelül 50.000. Mindezzel szemben a törzsgyűjtemény hátralévő része több százezer darabot foglal magában és az anyag belső tartalmát és provenienciáját tekintve a legtarkább és legvegyesebb jelleget mutatja. Ennél az egész nagy és osztatlan gyűjteménynél, szigorú időrendben lévén felállítva, még csak azt a megkülönböztetést tesszük, hogy külön szoktuk felemlíteni a mohácsi vész előtti darabokat, mint középkori oklevelek gyűjteményét, és külön a mohácsi vész utáni, ú. n. újkori iratokat. Ezt az időrend szempontjából felállított megkülönböztetést azonban megtesszük az összes többi csoportoknál és gyűjteményeknél is, amelyeknél ez lehetséges.

Tehát az eddigiek alapján a múzeumi levéltár anyagának genealogiai fáját a túloldali módon állíthatjuk össze (l. az 59. lapot).

Levéltári anyagunk családfájáról visszatükröződik levéltárunk egész történeti fejlődése, az egyes csoportok megszületésének időpontja, az intézet jellege és célkitűzései, és a csoportosítás szempontjai. A mi levéltári anyagunk egy része a Könyvtár megalapításával egykorú. Annak legrégebb csiráit gr. SZÉCHENYI Ferenc kéziratgyűjteménye képezte, mely levéltárunk első korszakaiban, a levéltári anyaggyűjtésünk történetének első, hosszabb és szegényesebb felében (1876-ig)¹ KOVACHICH Márton György, JANKOVICH Miklós, ILLÉSHÁZY István, HORVÁT István és NAGY István

¹ A múzeumi levéltár történetének korszakokra való felosztását úgy az anyaggyűjtés szempontjából, mint egyéb szempontokból is lásd a Magyar Könyvszemle 1925. évfolyamában «A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai» címmel.

gyűjteményeivel együtt alkotta a múzeumi levéltár anyagának zömét. A levéltár megszületésének idején, de azután is sokáig az anyag rendszeres tudományos feldolgozás alá nem került, tehát annak osztályozását sem találhatjuk meg még ekkor a valóságban is végrehajtva. Mégis a hazai és külföldi iratokra való osztályozást elvileg létezőnek kell tekinteni a legelső perctől kezdve. A Múzeum- és könyvralapító által már 1802-ben pontosan meg volt állapítva az egész intézet rendeltetése és gróf SZÉCHENYI Ferenc célkitűzései és intenciói egyformán vonatkoztak a könyvtár összes gyűjteményeire, tehát a hungaricum és nem hungaricum elve érvényes volt a levéltári természetű anyagra is. Ez az elv nem fiktív, hanem élő irányításul szolgált a Könyvtár összes gyűjteményeinek

további fejlődésére és kezelésére és miután levéltári anyagunk a legelső pillanattól kezdve tartalmazott nem hungaricum jellegű darabokat is, a levéltári anyagnak ezen elv szerinti csoportosítása bennfoglaltatik a nemes gróf által az intézetnek szánt feladatban és rendeltetésben.

A levéltári anyag komolyabb feldolgozásának megkezdésére azonban a mostoha viszonyok következtében csak későbbben kerülhetett sor és így az elvi osztályozás gyakorlati végrehajtása sem lehetett előbb aktuális. Sőt még a levéltár első tudományos korszakában, a PAUR-SUPALA-féle korszakban (1858—1875) sem nyerhetett észrevehetőbb kifejezést. Teljes végrehajtást nyer a hungaricum és nem-hungaricum elvének alkalmazása azon korszak elején, amely először adott rendszeres és céltudatos tudományos levéltári programot és amelyben a levéltári anyag mai részletes osztályozásának teljes kibontakozása kezdetét veszi, t. i. a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszakban (1875—1879).¹ A FRAKNÓI-CSONTOSI-féle hatalmas levéltári koncepció színvonal szempontjából általában is teljesen fölötte áll a PAUR-SUPALA-féle korszaknak és abban is különbözik az előbbi korszaktól, hogy a levéltári anyagot nemcsak feldolgozza, hanem többféle szempontból is csoportosítja. Ha a mai külön gyűjteményeket és csoportokat nem találjuk is meg mind a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszakban, a mai osztályozás lényegét és szempontjait mind e koncepcióból örököltük. A hazai és a külföldi iratok osztályának tényleges külön-külön felállítása a hungaricum és nem-hungaricum elvének teljes gyakorlati keresztülvitelekeppen ekkor történik meg; a családi levéltárak örök letéteményezésének 1876-ban meghonosított intézményesítése által ekkor válik először lehetségessé a hazai iratoknak törzsanyagra és letétekre való osztályozása; és végül ugyancsak e koncepcióban gyökeredzik a törzsanyag kisebb alcsoportjainak létrejövele és elvi fölállítása is. A levéltári anyag nagyarányú gyarapítása érdekében ugyanis az 1875—1879 közötti kimagasló jelentőségű korszak két kiváló reprezentánsa egyrészt meghonosította a családi

¹ Lásd Magyar Könyvszemle 1925. évf. 99. és köv. lapok.

levéltárak örök letéteményezésének rendszerét, másrésről pedig az addig szigorúan kéziratári anyagnak minősített daraboknak egy tekintélyes részét kiválasztandónak és a szigorúan levéltárinak deklarált anyagba olvasztandónak tartotta. Ezáltal megadatott a lehetőség arra, hogy a levéltári anyagot nemcsak hazaira és külföldre lehessen osztályozni, hanem a törzsanyag és a családi letétek csoportjára is, sőt kisebb tárgyszerinti alcsoportokra is, melyek ebben a korszakban éppen a kéziratárból a levéltárba átteendő pénzügyi, gazdasági természetű és egyes szereplő személyekre vonatkozó darabokból kezdtek megalakulni.

A kisebb tárgyszerinti csoportok megalakítására vonatkozó tervet megtaláljuk FRAKNÓinak az 1874—76. évekről szóló könyvtári jelentésében, a közös kéziratári-levéltári osztály átszervezésével és reformálásával kapcsolatban készített tervezetének 2. pontjában, amely így szól: «Eredeti oklevelek és levelek, tekintet nélkül a nyelvre, commassáltatnak; és amennyiben egy személyre, helyre, intézményre több darab találtatik, külön kis gyűjteményekben, a többiek szoros kronologiai rendben fognak csoportosíttatni».¹ A FRAKNÓI-Csontos-féle nagyszabású kéziratári-levéltári program végrehajtására igen szerény eszközök állottak rendelkezésre és így Csontosnak alig maradt ideje arra, hogy megkezdhesse a kéziratári anyagból azon darabok kiválogatását, melyek ma a levéltárban az egyesített városi és kamarai iratok, valamint a személyek szerinti iratok csoportját alkotják. Tehát természetes, hogy Csontosnak ez a munkálata nem lehetett nagyarányú és egyáltalában nem volt befejezett. Az anyagkiválogatási és szelekcionálási munkálatok ezen legelső külön, kisebb, tárgyszerinti csoportok részére folytatódtak az 1880-as és 1890-es években és szigorúan véve még a mai napig sincsenek befejezve. Jelentőségük abban áll, hogy velük indult meg a külön kisebb csoportok felállítására, útmutatásul szolgáltak a későbbi hasonló alcsoportok felállítására és az elért eredmények színvonala és minősége kevés kivétellel (a címereslevelek és céhiratok kivételével) nagyjában majdnem minden egyes

¹ Magyar Könyvszemle 1876. 224. lap.

csoportnál egyforma maradt: az első ily munkálatoknál és kisebb csoportoknál tapasztalható alacsony színvonalon. Tehát a legelső kisebb tárgyszerinti csoportoknak: a városi, kamarai és személyeszerinti iratok csoportjainak felállítása annak idején úgy történt, hogy a tisztán kézírattári anyagból a katalogizált és cédulázott kézírattári darabokat, ha egy városra, községre, várra, vármegyére, érsekségre, püspökségre, apátságra, káptalanra vonatkoztak, vagy ha pénzügyi vonatkozású tartalmuk volt és főképen a szepesi és a pozsonyi kamara ügyeire vonatkoztak, vagy pedig végül egy szereplő történeti személlyel vagy családdal álltak összefüggésben, kiszakították a kézírattár kötelékéből és beosztották a levéltári anyagba. Ennek indító oka főképen az volt, hogy a kézírattárban sok oly kézíratra vagy colligatumra lehetett akadni, mely főképen levéltári vonatkozású iratokat tartalmazott. Ezeket szétbontották és áttették a levéltárba. Mivel azonban ez a művelet nem egyszerre hajtott végre, hanem különböző időkben és nem is nagyon egységes és következetes elv szerint, a végrehajtás is olyan lett: nem teljes és pontos, hanem zűrzavaros. Sok hasonló irat maradt még a kézírattárban, sőt kétfelé szakított: a levéltárba és a kézírattárba osztott összefüggő darabok vannak a mai napig is. Ezek az iratok kézírattári kataloguscéduláikkal együtt kerültek be a levéltárba és ezen régi kézírattári cédulák képezték továbbra is a mai napig az új helyen: a levéltárban ezen külön csoportok mutatóját és regesztaszerű kivonatpótlóját. Eszerint ezen csoportok anyaga egyáltalában nem teljes, de nemcsak azért, mivel a hasonló anyag egy része teljesen vagy szétszakítva a kézírattárban maradt, hanem azért sem, mivel a törzsanyagban már meglévő ilytermészetű darabokat nem válogatták ki pontosan és nem osztották be az újonnan felállított csoportokba, azokat továbbra is otthagyták a törzsanyag tengerében, sőt az új levéltári szaporulatokat sem nagyon vizsgálták meg ebből a szempontból és így igen sokszor minden skrupulus nélkül beosztották a nagy törzsanyagba. Ha pedig azokat hében-korban mégis beosztották a városi-, kamarai- és személyeszerinti iratok csoportjába, akkor meg egyáltalában nem tartották mindig szükségesnek a kézírattárból átkerült anyaghoz hasonlóan megcédulázni.

Tehát innen van az, hogy ma fennáll a levéltári osztályban egy «egyesített városi és kamarai iratok» című és egy «személyek szerinti iratok» című külön csoport, és mégis ha az ezen külön csoportokba vágó darabokat meg akarjuk találni, akkor ezeket a nevezett külön csoportokon kívül a kéziratári osztályban és végül szétszórtan a törzssanyag nem csoportosított részében is keresnünk kell. A jóhiszemű kutató sohasem tételezi fel, hogy ha ő az ezen tárgyhoz vonatkozó darabokat tanulmányozni kívánja, ne legyen elég a külön csoportok cédulái alapján kikérni a neki szükséges darabokat. Ezek a cédulák a kutatót félrevezetik, mert ez a katalógus hiányos; de ha a kutató végigtanulmányozza a cédulakataloguson túl is ezen külön csoportok összes darabjait, akkor sem mehet el azzal a tudattal, hogy az egész rendelkezésre álló anyagunkat kimerítette. Meg kell néznie még a kéziratári osztályban maradt darabokat és végig kell vergődnie a törzssanyag nem csoportosított és nem cédulázott egész terjedelmes részén is. És még hozzá a naiv kutató legtöbbször nem is sejtí, hogy neki mindezt meg kell tennie, hiszen még az erre szükséges figyelmeztetés lehetősége sincs meg mindig. Így joggal felmerülhet a kérdés, szükséges és megokolt volt-e ezen külön csoportok ily zűrzavaros felállításá? Ha mind ennek a magyarázatát esetleg meg is találjuk, kétségtelen, hogy az ezen említett külön csoportokban uralkodó zavart, mely a kutatót, de a levéltárnokot is csak félrevezetni képes, meg kell szüntetni. Kétségtelen az is, hogy ezen zavaros helyzet megszüntetése eddig tisztán csak a munkaerőhiányon mult és végül nem kevésbbé kétségtelen, hogy ennek megszüntetése csak akkor válhatik lehetségessé, ha a levéltári osztály hihetetlenül megcsonkított személyzeti létszáma vissza fog kerülni legalább is abba a mederbe, amelyben húsz évvel ezelőtt volt: amikor nem négy, hanem nyolc munkaerő dolgozott a levéltárban egy a mainál aránytalanul kisebb anyag mellett és kevesebb feladat mellett is. A mai személyzettel a sürgős végrehajtásra váró feladatok öserdejében rendet teremteni sem ezen levéltári csoportnál, sem az anyag többi nagyobb csoportjánál nem lehetségés.

Tehát a városi, kamarai és személyek szerinti iratok csoportjai

alapjának megvetése által a mai összes kisebb levéltári csoportjaink és gyűjteményeink eredete visszavezethető a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle hatalmas kéziratári és levéltári programra és reorganizációra.¹ E koncepció lényege a levéltári anyag tudományos feldolgozása szempontjából abban kulminált, hogy minden egyes darab regeszterű kivonatolásban részesül és az egész anyagról pontos név-, hely- és tárgymutatók készülnek. Miután pedig a mi anyagunk nem hivatalos levéltár, hanem egy nagyon vegyes tartalmú és különböző gyűjtési módokon létrejött gyűjtemény, az összes darabokat általában együtt kell tartani és chronologikus sorrendben felállítani; külön kisebb tárgyi csoportokat csak liminált mértékben szabad felállítani és ezek létjogosultságának elismerése által is ugyanazon eredmény elérésére kell törekedni, melynek érdekében a regesztázásnak is folynia kell. Vagyis a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepció alapján a külön kisebb levéltári csoportok jelentőségének el kell törpülnie a regesztázásnak és indexkészítésnek az egész levéltári anyagra való kiterjesztésében megnyilatkozó nagysúlyú jelentőség mellett. Ezen tárgyi csoportosításoknak tehát csak alárendelt szerep jutott és juthatott FRAKNÓI és CSONTOSI koncepciójában, mert a múzeumi levéltári anyag különböző szerzeményei között rendes és teljes összefüggés nem nagyon volt lehetséges, sőt még ugyanazon szerzemény külön keretein belül sem volt meg mindig az egyes darabok között sem a tárgyi összetartozás.

Ennek következtében FRAKNÓI mint történész és CSONTOSI mint kéziratárnok és levéltárnok, a külön kis tárgyi csoportok érvényesülését csakis azon végső cél előmozdítása érdekében tartották szükségesnek, melyet a regesztázás is szolgálni kívánt: a történész és kutató részére megkönnyíteni a meglévő anyagnak egy bizonyos megkívánt kérdés tisztázása érdekében való gyors és könnyű előteremtését és felhasználhatását. Hiszen különben a külön csoportok hosszú sora úgy is meg volt adva a letéteményezett családi levéltárak külön felállítása és külön tudományos kezelése által. Tehát a limitált számú külön tárgyi csoportok fel-

¹ A FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszakkal külön cikkben szándékozunk tüzetesen foglalkozni.

állításának létjogosultságát csakis a törzsanyagnál kellett már elméletileg indokolni. Kivitelre ezen elmélet FRAKNÓI korszakában nemcsak az idő rövidsége és a rohamos szaporodás melletti munkaerőhiány miatt nem nagyon kerülhetett, hanem épen a kérdés kisebb jelentősége miatt sem a nagy levéltári program sarkalatos regesztázási követelményével szemben. Különben is sokkal észszerűbb és praktikusabb az eljárás, ha a kisebb tárgyi csoportok felállítása az egész levéltári anyag regesztázása után, vagy azzal egyidejűleg történik meg, mintha az általános regesztázást és tudományos feldolgozást megelőzi ezen csoportok kihámozása és felállítása, melyeknek komoly és pontos összeállítása időtrabló regesztázó tudományos foglalkozás nélkül nem is nagyon lehetséges. Ezt bizonyítja ennek a sorrendnek a bekövetkezett be nem tartása és a mai helyzet is, amikor az általános regesztázás teljes hiánya miatt a törzsanyagban oly gyakran vagyunk még kénytelenek találkozni olyan darabokkal, melyeknek a helye a külön felállított csoportokban lenne; mindez a következetlenség és rendetlenség nagyfokú tanubizonyosága.

Ezen okok miatt nem játszottak még ezen külön tárgyszerinti csoportok a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszakban oly különleges szerepet, mint később vagy mint ma. Így tehát FRAKNÓI idejében a külön tárgyszerinti csoportok felállítása inkább elmélet maradt mint valóság, mert valóságnak CSONTOSI és FRAKNÓI inkább és előbb szerették volna a nagy anyag teljes regesztázásának nagy vonalait látni és elérni, mint a kisebb jelentőségű decentralizáció eredményeit és gyümölcseit, melyek az ő szemükben az előbbi nagy műveletnek természetes következményei kellett hogy legyenek, mert különben a tökéletlenség és filius ante patrem-szerűség zavaró vonásait mutathatták volna.

Nem így és nem sokáig maradt ez azonban a FRAKNÓI-CSONTOSI éra után. Az események, a körülmények, a valóság mégis megfordították a kívánatos sorrendet. Vagyis teljesen elmaradt az általános nagy regesztázás, megalakultak idővel anélkül is a külön tárgyi csoportok és ezeknek cédulái képezték és képezik ma is a nagy regesztázási művelet szerény, láthatatlan alapjait, miután ezen

munkálatok igazi megteremtőit: a PAUR-SUPALA-CSONTOSI-féle regestákat minden lelkiismeretességük és pontosságuk mellett teljesen háttérbe szorították, főképen azért, mert azok csak az oklevelek konzerváló borítékjaira voltak reávezetve és nem külön cédulákra is, mint az új csoportok tartalmi kivonatai. Úgy, hogy ma ezek a régi gondosan megszerkesztett és tudományos színvonalon lévő regesták meg nem érdemelt feledésbe merülve, átkölcsönözték jelentőségüket és szerepüket ezen fiatalabb céduláknak.

A CSONTOSI-FRAKNÓI-féle eredeti levéltári koncepció ugyanis, ha egyszerű volt is, színvonalon állott és teljes végrehajtása nagyarányú munkaenergiát tételezett fel. Annyira szükséges, korszerű és halaszthatatlan volt, hogy nemcsak FRAKNÓI utóda, MAJLÁTH Béla tette azt mindenben magáévá, hanem FEJÉRPATAKY mint levéltárnok, majd mint könyvtárigazgató is elfogadta, de megvalósítani sohasem tudta, hanem legfeljebb, mint utólérhetetlen pium desideriummal foglalkozott vele. FEJÉRPATAKY egész korszaka ugyanis a CSONTOSI-FRAKNÓI-féle eredeti levéltári koncepcióhoz képest visszaesést jelent. A hatalmas program fenntartásához és megvalósításához a PAUR, SUPALA és CSONTOSI által mutatott iránynak a levéltári munkálatokban való folytatása volt nélkülözhetetlenül szükséges.¹ Ezt pedig csakis komoly és állandó nagyarányú munkaerőszaporítással lehetett és kellett volna biztosítani. A megfelelő személyzetszaporítás azonban elmaradt és így már CSONTOSI maga is kénytelen volt a PAUR-SUPALA-CSONTOSI-féle munkálatirányt elhagyni és a koncepció kimagasló pontját: az általános regesztázási munkálatokat teljesen elhanyagolni; szerény és egyenlőtlen rekompenzációképen pedig a céhiratok kiválogatásával és lajstromozásával alapját vetette meg a céhiratok külön gyűjteményének, ép úgy, mint előbb a városi, kamarai és személyek szerinti iratok csoportjainak.

Ezzel pedig elfelejtetett az eredeti szép program leglényegesebb pontja és meg volt mutatva a mód, mellyel végig ki lehet játszani a hatalmas koncepció lényegét. Mert a széphangzású és

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle 1925. évf. 98—99. l.

nem minden hatás és fontosság nélküli külön kis tárgyszerinti csoportok megalkotása és felállítása által előkészített az út ezen elenyészően kisszámú darabokból álló gyűjtemények részleges regesztázásához, ennek későbbi megtörténte pedig az általános regesztázási munkálatok kereteinek a láthatatlan minimumra való leszorításához vezetett és így aztán meg volt teremtvé az az önámító lelki nyugalom, mellyel végleg meg lehetett feledkezni és le lehetett mondani a nagy levéltári program egyedüli komoly végső céljáról: a levéltár egész anyagára kiterjeszkedő regesztázási munkálatról, melynek teljes és végleges helyettesítésére most az új csoportok szép köntösébe hamisan és nagyképműven beburkolózott cédulázási rendszer magát abszolút alkalmasnak találta és minősítette; pedig alapjában véve ennek csak ösztönzést és figyelmeztést kellett volna nyújtania arra, hogy az igazi nagy és nehéz munka még hátra van, de ennek szerény megkezdésével lehet tekinteni az elért jelentéktelen és törpe kis eredményt, melynek nem szabad árván, folytatás és testvérek nélkül maradnia.

A külön levéltári osztály megalakulása után CSONTOSI utóda, az új levéltárnok: FEJÉRPATAKY, amíg másodmagával volt a levéltárban, egy darabig tépelődött; eleinte, mivel bizonyos szabad idővel éveken keresztül rendelkezett, természetszerűen a regesztázási munkálatokra volt kénytelen gondolni és figyelmét fordítani. De noha többször is megígérte az általános regesztázás abbamaradt fonalának újból való felvételét, mégis jobbnak látta ezen ígérete félretételével visszatérni a szorongatott CSONTOSI korszakához és ugyanazt folytatni, amit CSONTOSI levéltárnokságának második felében nagy szorultságában végzett. Vagyis a rendelkezésre álló szabad idejében a külön kisebb tárgyszerinti csoportok felállításához gyűjtötte az anyagot, de ekkor még egyáltalán nem cédulázta is azt, hanem ezen cédulázási-regesztázási munkálatot is az újabb levéltári személyzetszaporítás utáni időre halasztotta. Így tehát FEJÉRPATAKY levéltárnoksága alatt gyűjtötte az anyagot a városi, kamarai, személyeszerinti iratok, címereslevelek és céhiratok, továbbá a fénykép- és pecsétgyűjtemény, és kisebb mértékben egyéb csoportok részére is. SCHÖNHERR Gyula levéltárnoksága alatt

pedig megalakultak az 1848—49-es és emigrációs iratok csoportja, a genealogiák, az elenchesok, a török iratok külön csoportjai és a gyászjelentésgyűjtemény. Ezen kisebb csoportok közül regestraszerű cédulákkal rendelkeznek részben a városi, kamarai és személyekszerinti iratok, továbbá a címereslevelek és céhiratok és az 1848—49-es gyűjtemény egy igen kis hányada: a nyomtatványi része. A városi, kamarai és személyekszerinti iratok céduláit készen kaptuk a kéziratári osztálytól, a többit: néhány ezer darabot a levéltári osztály saját munkaenergiájával készítette. Ezen kisebb csoportok csekélyszámú regestraszerű cédulái a szintén csekélyszámú középkori regestáinkkal és néhány családi levéltárra vonatkozó regestával együtt képviselik ma az egész levéltárunk általános regesztázására vonatkozó munkálatok végtelenül sovány és szegényes eredményeit, melyek oly messze maradtak attól, amit FRAKNÓI és CSONTOSI eredetileg kontempláltak, vagy amit minimálisan meg lehet és meg kell kívánni egy modern levéltártól!

Igy mindezen kisebb levéltári csoportok felállítása elméletileg megmagyarázható a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle levéltári programból, létrejövetelük azonban, leginkább a körülmények nyomása alatt, ezen eredeti program kiépítésének egyes természetes stádiumait mégis megelőzte, aminek a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepcióból várható üdvös hatások és eredmények csökkentésére kellett vezetnie. Ez megnyilatkozik egy másik szempont kiemelésében is.

1876-ban született meg a családi örökletétek intézményes rendszeresítése. A családi levéltárak pedig kimondottan hungaricum-jellegű anyagot tartalmaztak, hiszen anyaguk a hazai családok történetére vonatkozott. A családi levéltárak tehát a hazai iratok nagy csoportját növelték és egészítették ki. De különböző okoknál fogva és különösen a proveniencia elvének szigorú alkalmazása folytán ezen családi letéteket el kellett választani a többi hazai irattól és így jött létre a hazai iratoknak törzsanyagra és családi letétek főcsoportjára való csoportosítása. Amíg azonban a családi letétek főcsoportjában az egyes letéteményezett családi levéltárak épen a proveniencia elvének respektálása miatt nyertek külön-külön felállítást és kezelést, — a törzsanyagnak kisebb gyűjtemé-

nyekre való csoportosításánál a proveniencia elvének érvényesülését nem tapasztaljuk. A törzsanyag igen vegyes voltánál és tartalmánál, igen különféle provenienciájánál, de nagyságánál, terjedelménél fogva is és különösen könnyebb nyilvántarthatása és számontartása érdekében okvetlenül megkövetelte a további alcsoportokba osztást. Ez az alcsoportokba osztás a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle programmban, de a későbbi fejlődés alatt is kevés súlyt fektetett a proveniencia elvére és elsősorban nem a levéltárnoki, hanem a történelmi szempontokat tartotta szem előtt, t. i. a csoportosítandó anyagnak belső tartalmi vonatkozásait. A törzsanyagnak következetesen tárgyszerinti szétoztása a proveniencia elve és ennek fontossága iránti érzék hiányára vall, úgy a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszakban, mint különösen az azutáni időkben. De a FRAKNÓI-féle érában a proveniencia-elv hiányos alkalmazásának van egyéb, az adott helyzetből kifolyó magyarázata is. A törzsanyagnak külön csoporttá alakulása idején (1876) ugyanis nem volt okvetlenül indokolatlan az egész anyag kronológiai rendben való felállítására, tekintet nélkül a provenienciára, sőt talán éppen a származás annyira vegyes és bizonytalan volta is elősegítette az oportunitási szempont teljes érvényesülését ebben az időpontban.

Noha kétségtelenül már akkor is sikerrel lehetett volna alkalmazni a proveniencia szempontjának érvényesülését is a levéltári anyag rendezésénél és felállításánál, mégis elsősorban az a momentum döntött, hogy a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle nagykonceptiójú levéltári program keresztülvitelére igen kevés munkaenergia és fizikai eszköz állott rendelkezésre. Így a nagyszabású végső cél elérhetése érdekében, mely minden levéltári darabról pontos regesztát és tárgy-, hely- és névmutatót követelt, egyszerűsíteni és megkönnyíteni kellett az eljárást. Az egyszerű kronológiai sorrend érvényesítése gyorsabbnak és könnyebbnek látszott, a proveniencia keresésének és minden egyes esetben való bizonyításának és rekonstrukciójának szem előtt tartása pedig nehézkesebbnek és hosszadalmasabbnak tűnt fel. Így a kéziratári-levéltári reformok megalapítói a kronológiai sorrend elvi és gyakorlati elfogadása mellett megelégedtek a törzsanyag tárgyszerinti csoportosításának elméleti

kimondásával. Ez az ő levéltári koncepciójuknak a nehéz személyzeti viszonyok mellett sokkal jobban megfelelt, mint a proveniencia elvének szigorú érvényesítése. Mert az anyag regesztázásának szükségessége és végrehajtása mellett és azzal egyidejűleg a kisebb tárgyszerinti csoportok úgyszólván maguktól adódtak és majdnem minden különösebb fáradtság nélkül a regesztázók ölébe kellett hullaniuk a regesztázási munkálatok közepette, vagy azok teljes befejezése után, ha az eredeti koncepciót és rendszert végig a természetes sorrendben tudják végrehajtani.

Ez okolja meg azt, hogy miért nem fektettek különösebb súlyt a proveniencia kérdésre a kézirat-tároló-gyűjtemények újraszervezői. Ha eredeti koncepciójukat minden részletében végre is bírják hajtani, akkor a proveniencia elvének figyelmen kívül hagyásából származó hibák és hátrányok kiegyenlítést nyertek volna a koncepció különbeni teljes végrehajtásából következő előnyökben.

Ebben a korszakban a törzssanyag terjedelme aránylag amúgy sem oly nagy, hogy a proveniencia elvének teljes elhanyagolása mellett nagyszabású és jóvátehetetlen kellemetlenségek következhesse be. Ennek nyilván akkor kell főképen bekövetkeznie, ha a proveniencia kérdésének teljes és következetes, sőt túlzott elhanyagolása oly hosszú időn keresztül tapasztalható, mely alatt a gyűjtemény állománya óriásivá válik. Úgy, hogy ebből a szempontból nem a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszakban, hanem azután és különösen ma lehetne súlyosabb kifogásokat emelni. Hiszen a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle korszak után a legújabb időkig az esetek túlnyomó többségében még akkor sem tartották be a proveniencia elvének alkalmazását, amikor ez teljesen összeesett a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle tárgyszerinti csoportosítás elméletével és így történt meg oly számtalan alkalommal, hogy teljes családi levéltárakat, — ha nem letétképpen kerültek be a múzeumba — összekeverték mindenféle egyéb iratokkal és így belefúrták és eltemették azokat a törzssanyag sötét mélységeibe, ahonnan ma kiásni és újból rekonstruálni már lehetetlen feladat, vagy pedig amily mértékben kívánatos kötelesség, ugyanoly nagyarányú munka-

energia fogyasztásával járó munkateljesítményt és szükséges újabb munkatöbbletet jelent.¹

Igy tehát habár az is bizonyos, hogy FRAKNÓinak és CSONTOSINAK a proveniencia-elv teljes és szigorú gyakorlati keresztülviteléhez a maguk korában nem kellett okvetlenül túlzott módon ragaszkodniok és hogy nekik nem volt nagyobb mérvű érzékük a proveniencia elvének nagy levéltári jelentősége iránt, — ez mégis hiba volt: egészen más szempontból. Az ő levéltári koncepciójuk oly nagyszabású és színvonalon álló volt különben, hogy utódaiknál különös respektust tudtak szerezni és miután ezekben még kevesebb érzék volt a proveniencia elvének nagy levéltári fontossága iránt, nem tudták magukat kivonni e koncepció hatása alól és a proveniencia elvének a gyakorlati rendezésekből való kiküszöbölését úgyszólván végig nemcsak következetesen, hanem túlzott mértékben hajtották végre. Ez pedig mégsem történhetett volna meg, ha a koncepció megalkotói nem statuálnak erre oly példát, mely ha a maga idejében esetleg indokolható volt is, a szerényebb invenciójú utódokat és epigonokat mégis teljesen elriasztotta annak elhagyásától. Úgy hogy ma visszamenőleg az ebből következett hibákat jóvátenni már igen nagy munkaenergiát és fáradságot igényelne, amire természetesen a levéltári osztálynak mai végtelen kritikus helyzetében nagyobb arányú személyszaporítás nélkül vállalkoznia képtelenség, bármennyire sürgős feladata és kötelessége volna is ezen munkálat programmbavétele.

Ezért jöttek létre a törzsanyagban belül a kisebb csoportosítások a tárgyi tartalom vagy más szempontok és nem a proveniencia

¹ Csak legújában lehetett bizonyos határig bevezetni a levéltári munkálatokba azt a rendszert, hogy legalább az újabb szaporulatokból a törzsanyaghoz tartozó családi levéltárakat vagy összefüggő gyűjteményeket külön helyeztük el és nem kevertük össze a többi törzsanyaggal. Így is igen becses anyaggal és egész szép sorával találkozunk már az ily módon őrzött nem letéteményezett családi gyűjteményeknek, pl.: ALMÁSY Pál iratai, BIDESKUTHY iratok, DEÁK iratok, FÁY iratok, HIDEGHÉTHY család iratai, NAGY Iván hamisítványai, gróf NYÁRY család levéltára, OCSKAY család levéltára, herceg ODESCALCHI iratok, PODMANICZKY család iratai, STOCKINGER-SULYOK Mór iratai, SCHEDIUS család iratai, SIRÁKY család iratai, gróf ZICHY Antal levelei ZICHY Mihályhoz stb.

alapján. Különben ezen alcsoportok nagy részének felállítása ellen úgyszólván semmiféle szempontból sem szükséges kifogást emelni. Viszont vannak abszolút zavaros és kellemetlen ily természetű csoportjaink is.

A városi, kamarai és a személyek szerinti iratok csoportjainak állapotát már leírtuk és ebből kiderül az is, hogy ezeket ezen alcsoportok kifogásolható vagy nem kifogásolható részéhez kell sorolnunk.

A *céhiratok* anyagának alapját a múzeumi levéltár leginkább a céhek megszűnése után szerezte, nagyrészt az ipar- és kereskedelmi minisztérium ajándékozása folytán, továbbá egyesek adományozása útján és azután rendszeres és céltudatos továbbfejlesztés, vásárlás által. A céhiratoknak külön gyűjteményben való egyesítése mindenképen megokolt. Ezt a munkát, mint láttuk, már CSONTOSI kezdte meg, aki egyrészt kiválogatta a törzssanyagból az idevonatkozó anyagot, másrészt részletes módon lajstromozta is azt. Az általa készített lajstrom feltünteti a céhek nemét, lakóhelyét, az irat keltének időszakát és azt, hogy az irat mily nyelven van megszerkesztve. Az ily részletesen 1880—81-ben összeállított lajstrom 548 tételt foglal magában. Ez a lajstrom nem teljes, mert csak azon céhiratokról készült, melyek egyúttal regesztázva is voltak már, a regesták pedig az oklevélkonzerváló borítékokra voltak rávezetve. 1886-ban CSONTOSI rendezése és lajstromozása alapján és értelmében újból foglalkoztak ezen anyaggal. Az anyagot ezen csoport részére azután is gyűjtötték, míg végre 1894. év második felében tényleg megtörténik ezen csoport feldolgozásának végleges befejezése. Ez abból állott, hogy az egész csoportot két részre osztották: nagyobb és kisebb céhiratokra. A nagyobb céhiratok a céhszabályokat, szabadalmakat és kiváltságokat foglalták magukban; a céhek történetére vonatkozó egyéb iratokat: felszabadító leveleket, számadásokat stb. a kisebb céhiratok közé osztották. A nagyobb céhiratok a régi regesták és CSONTOSI lajstroma alapján katalogizáltattak és a három szempont szerint: céhek, városok és időrend szempontjából ekkor készített cédulák száma 3074. A kisebb céhiratokról ekkor nem készültek

külön cédulák vagy lajstromok; de ezután is csak a nagyobb céhiratok újabb szaporulatai részesültek ily cédulázásban. Pedig ezek ma a felét sem teszik ki ezen gyűjteményünk anyagának: van ugyanis 900 drb nagyobb céhiratunk, 800 drb kisebb céhiratunk, továbbá 263 drb ipartörténeti bizottsági irományunk, melyek a Magy. Történelmi Társulat iniciatívájából legnagyobbbrészt a törvényhatóságoktól vagy egyéb közegektől kérdőíveken összegyűjtött adatokat tartalmaznak a megszünt céhekre vonatkozólag, és végül 383 iparegyleti irományunk, amelyek szintén ide vannak beosztva és amelyek voltaképen a Magyar Kereskedelmi Társaság 1844 — 1863 közti iratainak egy részét képezik. Újabban CSONTOSI mintájára új lajstromot szerettünk volna készíteni a nagyobb céhíratokról; de ezt a munkálatot alig lehetett megkezdeni és rögtön abba kellett hagyni a levéltári osztályban uralkodó állandó munkaerőhiány miatt. Mindennek dacára is a múzeumi levéltár rendezési munkálatainak szerény színvonalához és nehézségeihez képest a céhiratok gyűjteményét a jobban rendezett csoportjaink közé kell számíttatnunk. Pedig teljes rend és következetesség egyáltalán nem tapasztalható itt sem. A középkori céhiratok nincsenek a céhiratok gyűjteményében, hanem a törzssanyagban vannak összevegyítve a többi középkori oklevéllel, dacára annak, hogy pl. a címereslevelek gyűjteményében a középkori darabok kiszedettek a törzssanyagból és együtt őriztetnek az újkori címereslevelekkel. De a törzssanyag újkori részében is még mindig akadnak céhiratok, sőt még a külföldi iratok osztályában is. Nincsenek számontartva a családi levéltárakban őrzött kevésszámú céhiratok sem, pedig a címereslevelek csoportjánál teljes nyilvántartásban részesülnek a családi levéltárak külön felállított gyűjteményeiben található címeres emlékeink is. Továbbá a kisebb céhiratok közé oda nem tartozó darabok is beosztattak. Mindez pedig a jó rendezés, a használhatóság és nyilvántartás rovására irandó és a múzeumi levéltárban oly nagy mértékben tapasztalható rendetlenség növeléséhez járul csak hozzá.

A céhiratokhoz hasonlóan nagyon helyes gondolat volt a *címeresleveleket és nemesi iratokat* is kiválogatni a törzssanyag

vegyes tartalmából és külön gyűjteményként felállítani a kisebb tárgyszerinti csoportok sorában. E két gyűjtemény külön kisebb csoportjaink között nemcsak a teljesen indokolt és helyes felállítású, hanem egyben a jól rendezett és cédulázott kisebb alcsoportjainkat képviseli. A címereslevelek és nemesi iratok gyűjtése természetesen már régebben is folyt, céltudatos és nagyobbmértvű szaporításuk azonban csak attól kezdve történt, hogy külön gyűjteményt képeztek. A törzsanyagból való kiválogatásuk 1886-ban kezdődött, amikor címeres emlékeink száma kb. 170 drb volt. A következő években a gyűjtés és kiválogatási munkát továbbfolytatódott. 1890-ben pedig már reákerült a sor ezen külön gyűjtemény teljes rendezésére és regesztázására. 235 drb oklevélről ekkor kb. 300 cédula készült. Így ekkor kezdődött meg annak a külön tárgyszerinti csoportunknak a regesztázása, melynek eredményeit későbbben két ízben is ki lehetett adni a könyvtár katalógusai, hivatalos kiadványai között¹ és amely csoport egyedül van máig is teljes egészében úgy feldolgozva, hogy regestái bármikor nyomdafesték alá kerülhetnének, amint hogy dr. ÁLDÁSY Antal egyet. tanár és volt múzeumi levéltárnok buzgalmából több kötetre menő erre vonatkozó kész kézirat hosszú évek óta várja a nyomdafestéket. Dr. ÁLDÁSY Antal a *Címereslevelek* I. kötetében 1904-ben 631 drb címeres emlék leírását közli. Azóta megkétszereződött a levéltár ily természetű iratainak száma és mindezek cédulázva is vannak. A címereslevelek ezen kivételesen kedvező helyzetét a múzeumi levéltár nem annyira saját munkaenergiájának köszönheti, mint inkább annak a lelkesedésnek, amellyel a külön levéltári osztály harmadik vezetője a Nemzeti Múzeumból való távoztása után is immár tizenegyedik éve végzi a levéltár részére ezen gyűjtemény cédulázását. Ehhez hasonló külső segítségben a levéltár csak a régi időkben, SUPALA és CSONTOSI korszakában részesült, amikor a múzeumi oklevelek feldolgozásához tisztán tudományoszeretből járultak hozzá sok száz regestával VÉGHELYI Dezső és NAGY Imre.

¹ Dr. ÁLDÁSY Antal, A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei. I—II. kötet. Budapest, 1904 és 1923.

A címereslevelek gyűjteménye az összes levéltári csoportokhoz hasonlóan szigorú kronologikus rendben van felállítva és a középkori darabokat is magában foglalja. Függetlenül pedig külön vannak felállítva a külföldi címeresleveleink is. Dacára annak, hogy ez az összes levéltári gyűjteményeink közül a legrendesebb csoport, mégis ha ritkábban is, de megесik, hogy a törzssanyagban még mindig előkerülnek későbbi egyszerű vagy hiteles másolatban címeres levelek szövegei vagy nemesi igazolványok, ami újból azt bizonyítja, mennyire szükséges volna egy komoly rostálás és tudományos revízió az egész múzeumi levéltárban. De ez is sok egyébvel együtt a levéltári osztály mai szomorú személyzeti létszámviszonyai között csak távoli álomként lebeghet előttünk.

Címeres emlékeink száma ma már megközelíti az 1400-at és egyrészt a nagy szeretet, mellyel intézetünk a címeres levelek gyűjteményének gyarapítását és fejlesztését minden eszközzel és áldozattal felkarolta, másrészt ezen külön tárgyszerinti csoport oly korai megalakulása egy közös és különleges forrásra vezethető vissza. 1883-ban alakult meg ugyanis a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, mely a múzeumi Levéltár vezetőjét: FEJÉRPATAKY Lászlót választotta meg titkárává és folyóiratának, a Turulnak egyik szerkesztőjévé. FEJÉRPATAKY személye nemcsak megfelelő volt az új tisztségre, hanem teljesen össze is nőtt a Genealogiai Társasággal, sőt az egész társaság megalapításában is megvannak a maga érdemei. Ennek következtében ezen tudományos társaság egész fejlődése és működése elejétől végig igen szorosán hozzá volt kötve levéltári osztályunk falaihoz és személyzetéhez. Hiszen a Nemzeti Múzeum mindig minden tudományos törekvést a legmelegebben felkarolt és így nagyon szívesen látta vendégeiül saját épületében úgy a Genealogiai Társaságot, mint a Turul szerkesztőségét: mindkettőnek hivatalos helyisége a levéltári osztály lett. Tehát csak természetes, hogy FEJÉRPATAKY nemcsak titkári és szerkesztői minőségében segítette elő a múzeumban a társaság céljait, hanem igyekezett a Levéltár céljait és munkálatait is lehetőleg összhangba hozni nevezett tudományos társaság érdekeivel.

A magyar címertan előmozdítását szolgálta a múzeumi levéltár nemcsak a címeres emlékek szaporítására fektetett különös előszeretettel, hanem a már birtokában levőknek az 1886. évben megkezdett lajstromozásával is és ezáltal a legnagyobb mértékben harmoniába tudta hozni saját feladatait a heraldikai tudományt szolgáló tudományos társaság céljaival, mely egyrészt elnevezésébe vette fel ezen tudomány nevét, másrészt pedig hivatalos organumában is különös súlyt helyez ezen tudományág művelésére és fejlesztésére. Vagyis a múzeumi levéltár odakölcsonőzte a Heraldikai és Genealogiai Társaságnak vezetője egyéniségét, tudását és munkaenergiáját; az új tudományos társulat pedig indirekt közreműködött abban, hogy egyik legrendezettebb levéltári csoportunk létrejöjjön és nagyra nőjön.

Ugyancsak a Heraldikai és Genealogiai Társaság jótékony közvetett hatása érvényesült bizonyos mértékben a *pecsétgyűjtemény* létrejövetelénél is. A Genealogiai Társaság és a Turul a sfragistikai tudomány művelését is szolgálta épúgy, mintahogy a múzeumi levéltár is a pecsétgyűjtemény létesítése által ugyancsak a sigillografia érdekeit mozdította elő. De ezen külön gyűjtemény megállapítására és továbbfejlesztésére sem került volna oly hamar sor, ha a múzeumi levéltár nem jutott volna oly szoros kapcsolatba az új tudományos társasággal. A pecsétgyűjtemény épúgy mint a címereslevelek csoportja nemsokára, alig két évvel a Genealogiai Társaság megalakulása után már létrejött és felállítása úgy tudományos, mint múzeális szempontból csak szerencsésnek mondható. 1885-ben ugyanis 92 darab királyi, királynői, káptalani, főúri pecsétről vett gipszlenyomattal alapját vetették meg az új levéltári gyűjteménynek. A múzeumi könyvtár ugyan már 1879 március 5-én ajándékba kapott TORMA Károly egyetemi tanártól egy 177 darabból álló pecsétgyűjteményt, legnagyobb részt Erdély fejedelmeinek pecséteiből. A pecsétgyűjtemény megalapítását mégis az 1885-ik évhez kell kötnünk, mert csak ettől az időponttól kezdve gyűjtöttük céltudatosan és rendszeresen ezen gyűjtemény anyagát, mégpedig a Levéltár részére akkor először megszerzett gipszlenyomatok által. A következő évben 56 darab pecsétlenyo-

mattal gyarapodott az új gyűjtemény és az intézet vezetősége a pecsétgyűjtemény intenzív és tudományos fejlesztésének biztosítása érdekében azzal a nem nehezen megvalósítható tervvel állott elő, hogy a könyvtár egyik állandó alkalmazottját ki kell képeztetni a pecsétlenyomatok készítésében. A kérdés anyagi oldala miatt természetesen ebből a javaslatból a mai napig sem lett semmi. Pedig megvalósítása esetében ennek megbecsülhetetlen következményei lettek volna: 1. Erre az egész gyűjteményre sokkal több gond fordított volna, mint amennyiben a mostoha körülmények között egyáltalán részesülni tudott; ezáltal pedig ma egy nagyterjedelmű, teljességre törekvő és egyben rendezett és tudományosan feldolgozott büszke külön csoportunk lenne, nem pedig egy törpe, elhanyagolt és teljesen rendezetlen gyűjteményünk. 2. Ennek következményeképpen igen sok ma már pótolhatatlan oly pecsétnek pontos és teljes hasonmását bírnók, melyek azóta 40 év alatt a mi barbár konzerválási módszerünk, valamint az állandó helyszűkéből következett örökös hányattatások révén a tudomány végtelen kárára egyszerismindenkorra elpusztultak. — Az új gyűjtemény 1885 után tovább fejlődött kisebb-nagyobb szaporulatokkal. Nagy és kiváló jelentőségű tétellel gyarapodott az ezredéves országos kiállítással kapcsolatban, amikor a magyar kir. kereskedelmi miniszter ajándékképpen 330 galvanoplastikai pecsétlenyomatból álló gyűjteményt kaptunk, mely a magyar királyok, királynék, királyi hercegek, erdélyi fejedelmek, főurak, városok és testületek és két idegen uralkodó pecsétjeinek hasonmását foglalta magában. Gipszlenyomatokkal kisebb mértékben ezután is gyarapodott pecsétgyűjteményünk: de az újabb szaporulatok inkább papírra nyomott spanyolvisz lenyomatokat tüntetnek fel. Úgy hogy ma ezen gyűjteményünk áll: gipszlenyomatokból, ércöntvényekből, spanyolviasz másolatokból és néhány eredeti, az oklevelekről levált viaszpecsétből.

Ámbár különösen a multban ezen szerényebb nagyságú csoportunk is elég gyakori tudományos használatnak örvendett, természetesen a mai napig is tudományosan teljesen feldolgozatlanul maradt és a legnagyobb rendetlenségben található, kitéve pusztu-

lásnak és eltűnésnek, miután, mint legtöbb levéltári darabunknál, komoly nyilvántartás, ellenőrzés, identifikálási lehetőség itt sem foganatosítható. A legnagyobb baj a multban történt, a gyűjtemény kialakulásának első stádiumában. Ha mindjárt a legelső alkalommal, tehát 1885-ben komoly tudományos feldolgozásban részesülhetett volna az első 92 darab pecsétlenyomat és azután ugyanígy minden egyes következő hasonló gyarapodás is, ami fizikailag abban az időben nem lett volna oly túlságosan nehéz és lehetetlen, akkor nem kellett volna ezen a téren is bekövetkezniök a mai állapotoknak. Ezen levéltári gyűjtemény ugyanis mennyiség szempontjából egy abszolút törpe csoport a százazerekből álló nagy csoportjainkhoz viszonyítva. Továbbá levéltárunk egész fejlődése és története csak azt bizonyítja, hogy óriási anyagunkat komoly tudományos feldolgozásban soha sem tudtuk részesíteni; amikor pedig ilyesfélel mégis megakartunk próbálkozni, kénytelenek voltunk a súlyos viszonyok miatt mindig a dolog könnyebb oldalát megfogni. Így amennyiben a regesztázási vagy tudományos feldolgozási munkálatokba fogtunk, mindig a legkisebb levéltári csoportjainkat tettük kedvenceinkké ebben az irányban, pl. a ma körülbelül 1400 darabból álló címereslevelek csoportját vagy a kb. 900 darabból álló nagyobb céhiratok gyűjteményét. És mindezen csekély terjedelmű csoportoknál is a tudományos feldolgozást csak lassan és fokozatosan lehetett elvégezni. Ugyanezt az eljárást foganatosítani lehetett volna nagyobb nehézségek nélkül a pecsétgyűjteménynél is. De mivel a kezdeményezés nem történhetett meg a maga idejében, ma ezt pótolni nagyobbmérvű személyzetszaporítás nélkül megint lehetetlen. Viszont több mint bizonyos és több mint kötelesség, hogy ennek a helyzetnek továbbra is így maradnia nem szabad.

A pecsétgyűjtemény nem úgy jött létre, mint a céhiratok vagy címereslevelek külön csoportjai, amelyek részére a törzsanyag meglévő állományából válogattattak ki az alkotó elemek. A pecsétgyűjtemény alapjai részben mint teljesen újonnan megszerzett és levéltárunkban addig nem létező anyag kerültek be a múzeumba. De ez nem volt az első ily természetű gyűjtemény a

levéltári osztályban. Ugyanígy még az alkotó elemeiben is addig levéltárunkban hiányzó anyagból jött létre a *fényképgyűjtemény*. 1884-ben legrégebb levéltári darabunk egy Imre király által 1201-ben kiadott oklevelünk volt. Vagyis ekkor még nem rendelkezünk XI—XII. századi eredeti oklevelekkel. Emiatt felmerült annak szüksége, hogy e két század amúgy is gyér okleveles anyagának képviseltetésére szerezzünk be a fontosabb darabokról hű fényképmásolatokat. Így ebben az évben III. István egy 1162-ből és Imre király egy 1199-ből eredő oklevelének fényképét szereztük meg. S ezáltal megvettetett az alapja a levéltári vonatkozású fényképgyűjteménynek, melynek célja az volt, hogy összegyűjtse olyan oklevelek és levéltári iratok vagy ritkaságok fényképeit, melyek különösebb diplomatikai beccsel vagy történeti jelentőséggel bírtak és melyek eredetijének megszerzéséhez kevés kilátás van. Ezt annál is inkább meg kellett tenni, mert a többi könyvtári osztály anyagára vonatkozó hasonló fényképgyűjtemény már két évvel azelőtt létesített elég nagy számú és igen értékes darabokról felvett fényképmásolatok által. Könyvtárunk tulajdonképeni fényképgyűjteménye 1882-ben jött létre, a budapesti könyvkiállításból kifolyólag és a kéziratári osztály alkotórésze lett. A közoktatásügyi miniszter ugyanis az országos könyvkiállításon bemutatott nevezetesebb kéziratok, Corvin-kódexek, régi magyarországi nyomtatványok és kötések másolatairól készített 970 fényképet juttatott a könyvtárnak. Ennek az új könyvtári gyűjteménynek CSONTOSI János, a kéziratár vezetője maradt a főszorgalmazója, nemcsak azért, mert gondozása és további fejlesztése öreá volt bízva, hanem azért is, mert az azutáni gyarapítás elsősorban Corvin-kódexek és kéziratári vonatkozású anyag egyes lapjairól felvett fényképmásolatokból került ki, melyeket CSONTOSI különféle külföldi tanulmányútjai alkalmával szerzett meg. Így a fényképgyűjtemény, mint a kéziratári osztály alkotórésze évről-évre növekedett és ezen gyűjtemény gyarapításához 1884-től kezdve a levéltári darabokról készített fényképmásolatok is hozzájárultak, mert az egész fényképgyűjtemény kezelése és vezetése ezután is a kéziratár feladatát alkotta. 1887-ben a fényképgyűjtemény anyagát CSONTOSI négy csoportra osztotta: 1. hazai vonat-

kozású középkori kéziratok, 2. Corvin-kódexek, 3. oklevelek és 4. nyomtatványok fényképeinek csoportjára. 1889—90. években CSONTOSI megkezdte a fényképgyűjtemény egyes darabjainak meghatározását, feldolgozását. CSONTOSINAK a könyvtárból való távozása után a fényképgyűjtemény ideiglenes kezelését a levéltár vezetője vette át, aminek az is következménye lett, hogy a levéltári vonatkozású darabok fényképmásolatai rövid ideig némileg nagyobb számmal voltak képviselve, mint addig. A fényképgyűjtemény ezután nagyobb tétellel az ezredéves országos kiállítással kapcsolatban gyarapodott. Később már csak szerény szaporulatokkal találkozunk és csak 1903-ban és 1913-ban fordulnak elő nagyobb darabszámot feltüntető gyarapodások. Vagyis CSONTOSI távozása után a fényképgyűjtemény több ízben is gyarapodik nagyobb tételekkel, elsősorban kéziratári vonatkozású darabokkal, amint hogy a fényképgyűjtemény egész fejlődése alatt a levéltári vonatkozású darabok fényképmásolatai aránylag igen szerény számmal vannak képviselve. Ily szempontból a levéltári osztály mai törekvése ugyanaz maradt, ami 1884-ben volt: ha a későbbi időszakokból származó oklevelek fényképeit nem tudja is megfelelő módon szaporítani, elsősorban az az ambíciója, hogy XI—XII. századi magyar oklevelekről egy teljességre törekvő gyűjteményt hozzon létre.

Ami azonban a fényképgyűjtemény tudományos rendezését és feldolgozását illeti, CSONTOSI távozása után ezen a téren úgyszólván alig történt valami. CSONTOSI is csak megkezdte az anyag feldolgozását, de egyáltalán nem tudta befejezni. Így a különben elég nagy használatnak örvendő gyűjtemény rendezése és feldolgozása elhanyagoltatik, és anyaga a folytonos használat által minden rend nélkül ide-oda hányattatik. A kéziratári osztály, mely ezt a külön csoportot CSONTOSI alatt megalapította, gondozta, fejlesztette, osztályozta és annak tudományos rendezését is megkezdte, — CSONTOSI után egész más dolgokkal volt elfoglalva és amikor a kéziratári növedéki naplók összeállítását befejezte, új kéziratári csoportok: az irodalmi levelestár és a Musica-szak felállítására fektette a főszúlyt. A fényképgyűjtemény így teljesen

kikerült a kéziratár addigi gondozása alól és annak helyiségéből átköltözött a levéltári osztály helyiségébe. Ez szívesen látta vendégül és a maga szegénységéből gyarapította, sőt lassacskán minden vonatkozásban saját gyermekéül fogadta az egész fényképgyűjteményt. Csakhogy a levéltári osztálynak annyi gondja és baja volt, hogy az új árvát sem részesíthette több kedvezésben, mint addigi édes gyermekeit és így a fényképgyűjtemény nálunk sem kaphatott egyebet, mint azt, amit a kéziratárban elveszített: helyet. Mi ugyan néhányszor meg akartuk próbálni legalább az ideiglenes rendezést, meg is kezdtük azt, de sohasem tudtuk befejezni és komolyan végrehajtani. Az állandó használat következtében pedig ma a fényképgyűjteményben a legteljesebb rendetlenség uralkodik és miután az idők folyamán sem feldolgozása, sem lajstromozása nem fejeztetett be, ma egyáltalán semmiféle nyilvántartás vagy identifikálási lehetőség nincs megadva darabjai részére. Ezt az állapotot mihamarább meg kell szüntetni. Miután a levéltári osztály ez év folyamán amúgy is fölköltözik az Országos Levéltár épületébe, végleg megszűnik minden jogosultsága annak, hogy a fényképgyűjtemény összes csoportjai továbbra is a levéltár gondozása alatt maradjanak. A kéziratok, Corvin-kódexek és nyomtatványok fényképmásolatai teljesen elkülönítendőek az okleveles anyag fényképeitől, visszaadandók a kéziratári, illetőleg nyomtatványi osztálynak és a levéltári osztály feladata csak az oklevelek fényképeinek lajstromozása, rendezése és feldolgozása maradjon. Ezt a redukált feladatát is azonban a múzeumi levéltár csak a személyzeti létszám megfelelő felemelése után lesz képes teljesíteni.

Az eddig ismertett kisebb levéltári csoportok kialakulása leginkább a levéltár története utolsó korszakának első részére esik, a még hátralévő kisebb csoportok létrejövele pedig arra az időszakra, amikor FEJÉRPATAKY működése már nemcsak a levéltári osztály, hanem az egész könyvtár vezetésére is kiterjed. Kétségtelen, hogy FEJÉRPATAKY utódai a levéltári osztály vezetésében mindenben FEJÉRPATAKY intenciói és útmutatásai alapján fejlesztették tovább a múzeumi levéltár anyagát és a rendezési és feldolgozási munkálatokat. Az újabb levéltári csoportok és gyűjtemények

felállítása is egyrésztől külső körülményektől függött, de másrészt mindenben találkozott FEJÉRPATAKY levéltárnoki koncepciójával és könyvtárigazgatói legteljesebb jóváhagyásával. Vagyis az újabb kisebb levéltári csoportok megalakulása természetes következménye és továbbfolytatása volt annak, amit FEJÉRPATAKY a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepcióból át tudott venni és megvalósítani, továbbá annak, hogy a levéltári anyag újabb szaporulatai mily természetű anyagot tartalmaztak. A gyászjelentés-gyűjtemény, a török iratok, sőt az 1848—49-es és emigrációs gyűjtemények külön felállítására is befolyással volt az a tény, hogy a törzsanyag újabb gyarapodásai nagy számban foglalták magukban az odavonatkozó anyagot, noha természetesen a törzsanyag régi szerzeményei sem voltak szegények ily vonatkozású darabokban. Tehát ezen újabb három csoport létrejövetelénél egyformán szerepet játszottak az új szaporulatok tartalmi vonatkozásai és a múzeumi levéltárban uralkodó levéltári felfogás és koncepció. A genealogiák és az elenchusok külön csoportjainak felállításánál azonban inkább az általános levéltári kezelés és a múzeumi levéltári koncepció hatása érvényesült. Itt nem arra törekedtek, hogy az egész múzeumi törzsanyagból kiválogassák és külön gyűjteményben egyesítsék az ezen csoportok kereteibe tartozó darabokat, hanem csakis az újabb szaporulatokban előforduló idevonatkozó darabokat vették külön kezelés alá és így alapították meg ezt a két új csoportot. A többi kis csoport felállításánál, legalább elméletben, ki volt mondva és el volt fogadva az az elv, hogy az egész törzsanyag rostálás és szelekcionálási munkálat alá vetendő és onnan mindent ki kell szedni és áttenni az új kis csoportokba. A keresztülvitel ugyan nagyon gyöngén történt meg és ezért nincs ezen gyűjtemények tartalmában teljesség, hanem nagyfokú zűrzavar és rendetlenség: az odatartozó anyagnak többfelé való szakítása által. A genealogiák és az elenchusok csoportjai azonban az anyag kezelésében és nyilvántartásában bevezetett újításnak, könnyítésnek értelmében jöttek létre, még pedig úgy, hogy már létesítésük pillanatában kimondatott, hogy csakis a jövőre nézve alkalmazzák és nem a multa is visszamenőleg. A szükséges munkakeresia hiánya ezen újításnak a régi anyagra való kiterjesztését

nem engedte meg. Vagyis a genealogiák és elenchesok csoportjainak felállítása mintegy preludiuma volt a törzssanyag feldolgozásában 1898—99-ben bevezetett azon módosításoknak, melyeket fegyverül lehetett fölhasználni a FRAKNÓI-CSONTOSI-féle koncepciótól való nagyfokú eltávolodási processus meglássítására és megakaszttására. Ettől az időponttól kezdve ugyanis be lehetett vezetni az addigi tömeges feldolgozási gyakorlattal szemben azt az eljárást, hogy minden egyes törzssanyagbeli darabnál megfejtettük a pontos dátumot és az oklevél kiadóját. De ezen újítást nem lehetett végrehajtani visszamenőleg az 1899 előtti levéltári anyagnál is, hanem csakis az újabb szerzeményeknél.¹ Ugyanígy történt a genealogiákra és elenchesokra való csoportosítás is.

Tehát ezen az alapon jött létre 1893—95-ben a *genealogiák* csoportja, mely magában foglalta a törzssanyag újabb gyarapodásából mindazon darabokat, amelyek genealogiai táblákat, leszármazásokat vagy ehhez hasonló anyagot tartalmaztak. Ez a gyűjtemény egyáltalán nem teljes, épen azért, mert eredetileg nem a meglévőkhez hasonló, külön tárgyszerinti kisebb levéltári csoportnak szánták és így anyagát nem egészítették ki a törzssanyagba már régebben belekerült hasonló darabokkal. Innen van az, hogy a törzssanyagnak különösen keltezetlen darabjai között tömegesen találunk ma is genealogiai táblákat. Ez a kétfelé, sőt sokféle osztott anyag kétségtelenül egyesítendő a genealogiák külön csoportjába, hiszen az ide tartozó darabok nemcsak tartalmuknál, hanem igen sokszor külső alakjuknál fogva is teljesen magukban hordják a külön felállítható csoport kritériumát. Rend tehát ebben a gyűjteményben sincs, sőt annál is kevesebb van, mint a többi kisebb csoportokban, mert a rendtelenség létjogosultsága elismertetett a csoport megszületésének pillanatában és azóta a mai napig fenntartott Idő és munkaenergia azonban ezen csoport rendbeszedéséhez is szükséges és ez megint csak a levéltári személyzetszaporítást indokolja és követeli.

Ugyanígy állunk az *elenchesok* külön csoportjával is. Ez minden-

¹ Lásd. Magyar Könyvszemle 1925. évf. 104—105. l.

féle iratjegyzékeket, oklevél-összeírásokat, felsorolásokat foglal magában és szintén 1893/95-ben született meg. A felállítás körülményei és módjai ugyanazok ezen csoportnál is, mint a genealogiák csoportjánál, következésképpen az idetartozó anyag szétszakítása, valamint a nagyfokú rendetlenség és következetlenség sem kisebb. A zavart itt az is növeli, hogy levéltárunkba az idők folyamán oly darabok is kerültek, melyek különböztek a genealogiák vagy elenchesok csoportjainak, sőt valamennyi többi csoportnak és az egész törzsanyagnak természetétől is és épen ezért külön kezelést kívántak, de kisebb darabszám szerinti mennyiségüknél fogva nem egyesítették külön csoportba, hanem egyszerűen az elenchesok fiókjába tétettek. Ezáltal az elenchesok csoportját rajzok, térképek, tervrajzok és egyéb oda nem való darabok is tarkítják. A mindebből levonható konzekvenciák legalább is oly világosak, mint a genealogiák csoportjánál voltak.

Körülbelül e két csoporttal egyidőben állítottatott fel az 1848/49-es szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó anyag külön csoportja. Ennek az anyagnak gyűjtése szintén már régebben kezdődött. Még MÁTRAY Gábor idejében került a könyvtárba egy igen fontos gyűjtemény, mely az 1847/49-iki országgyűlésre vonatkozott és a két ház jegyzőkönyveit eredeti fogalmazásban és hitelesített kiadásban tartalmazta, egy csomó melléklettel együtt. Az olaszországi magyar légiónak az 1860/67. évekbeli működésére vonatkozó és hatezer darabból álló irattára is a legrégebb ilyfajta szerzeményeink közé tartozik. (1871-ben szereztük meg.) 1874-ben vásároltuk meg KOSSUTH Lajos volt titkárának, VÖRÖS Antalnak közel háromezer darabból álló nagyjelentőségű gyűjteményét. Utána pedig kisebb és nagyobb tételekben egyéb igen értékes iratok és apró nyomtatványok kerültek a múzeumba, melyek mind az 1848/49-es szabadságharcra és az emigrációra vonatkoztak. UJHÁZY László hivatalos levelezései 1848/49-ből; GÖRGEY Artur-, KOSSUTH Lajos-, gróf BATTHYÁNY Lajos-, KISS Ernő-, ISTVÁN nádortól származó iratok és levelek; VETTER Antal altábornagynak az emigráció legkiválóbb férfiaiival: KOSSUTH Lajossal, K LAPKA Györggyel, TÜRRE Istvánnal, PULSZKY Ferencsel, továbbá

CAVOURral folytatott levelezése (122 darab); az 1848/49-iki évi katonai kórházi ügyekre vonatkozó 102 darab irat; SZINTAY János 1848/49-iki kormánybiztos 36 darab irata; ezek alkotják a fontosabb ilytermészetű szaporulatokat az 1870-es, 1880-as években és az 1890-es évek elején. Nagyobb tömegben gyarapodott az ilytartalmú anyagunk az 1890-es évek első felében gróf KREITH Béla gyűjteményei és KOSSUTH Lajos iratai által. A gróf KREITH Béla gyűjteményéből származó, több ezerre menő darab között vannak: KOSSUTH-, GÖRGEY-, KLAPKA-, VUKOVICS-tól stb. eredő iratok, SZEMERE Bertalan rendeletei, EGRESSY Gábor kormánybiztosi működésére vonatkozó ügyiratok, továbbá napiparancsok, pénzügyminiszteri rendeletek fogalmazványai, a KLAPKA által vezérelt 7. és 8. hadtest működési naplója, az 1850 március 14-iki aradi ítéletek nyomtatú példányai; igen sok proklamáció, rendelet, rőpirat és egyéb apró nyomtatvány; ezenkívül a törökországi emigráció hivatalos iratai 1849 augusztustól 1851 október 8-ig; ÉBER Nándorhoz intézett levelek gróf CSÁKY Tivadartól, KMETY Györgytől, KOMÁROMI Györgytől, TÜRRI Istvántól stb. KOSSUTH Ferencről és KOSSUTH Lajos Tivadartól részint vétel, részint aján-dék útján kerültek hozzánk KOSSUTH Lajos iratai, levelezése, díszalbumai és díszoklevelei. Kossuth iratainak ez a gyűjteménye mind nagy tömege, mind kiváló történelmi jelentősége által kiemelkedik az addigi, ilytermészetű anyagunkból. 1896 év végéig megszereztük még a josefstadi magyar foglyok kiadásairól vezetett számadásokat (125 darab), TANÁRKY Gyula iratait (78 darab) az emigrációból (naplók, levelek, levélfogalmazványok, emigrációs irományok stb.), a lengyel légió iratait és a KOSSUTH Lajos orvosá-hoz, dr. BASSOHOZ intézett levelek másolatait.

Ezen anyag céltudatos szaporítása a nevezett gyűjtemények megszerzése után végleg megérlelte a könyvtár és levéltár vezetőségében mindezen iratok egyesítését egy külön csoportban: az 1848/49-es és emigrációs anyag gyűjteményében. Ezen külön csoport felállításához 1893-ban fogtak hozzá és rendezését 1896-ban be is fejezték. Ekkor már a múzeumban volt a GÖRGEY-család levéltára is, amely az 1848/49-es eseményekre elsőrendű anyagot tartalmaz.

Úgyhogy ezáltal ezen külön csoport teljes felállítása pillanatában az 1848/49-es eseményekben és az emigrációban szerepelt kiválóbb személyekre vonatkozó anyag már oly nagy terjedelemben volt egyesítve a múzeum levéltárában, amilyenben Magyarország egyetlen intézetében vagy gyűjteményében sem fordult elő. Számszerűleg ugyanis ekkor a KOSSUTH Lajos hagyatékából származó igen gazdag gyűjteményen kívül az új csoport körülbelül 15—16 ezer darabot tartalmazott. Ez csak újból arra ösztönözte a könyvtár vezetőségét, hogy még nagyobb lelkesedéssel, kegyelettel és áldozatkészséggel fejlessze tovább a Magyarország történetében korszakalkotó 1848/49-es eseményekre és ezek folyományaira vonatkozó emlékeket. Így 1896 után fokozott odaadással és cél-tudatossággal folyt az új csoport anyagának nagyarányú kiegészítése, aminek eredményeképpen ma ez a csoport hozzávetőlegesen már az ötvenezernyi darabszámot is meghaladja. Egyes darabok, kisebb és nagyobb gyűjtemények megszerzése egyformán hozzájárult ahhoz, hogy ezen csoport jelentőségét és terjedelmét állandóan növeljék. Nagyobb gyűjteményekként HENTALLER Lajos gyűjteménye, gróf KREITH Béla újabb gyűjteménye, KACZIÁNY Géza gyűjteménye, továbbá HELFY Ignác, TÜRRE István, MADARÁSZ József, DUNYOV István ezredes, IHÁSZ Dániel, id. SZINNYEI József, SÓLYOMFEKETE stb. hagyatékaik kerültek be e csoport kereteibe. Kisebbségi terjedelmű kiegészítéseket nyújtottak az IRÁNYI Dániel, KMETY György, DANCOS Lajos, MÉSZÁROS Gizella, TANÁRKY Gyula, STAHEL (SZÁMVALD) Gyula, KOSSUTH Lajos Tódor stb. hagyatékaiból kikerült iratok. Belföldi és külföldi antikváriusok rendszeresen gyűjtötték az ilytermészetű anyagot a Nemzeti Múzeum számára. Így az 1896 utáni ezen nagymérvű gyarapodásokkal együtt nehezen részletezhető, kiváló jelentőségű anyag került hozzánk, amelyből csak néhány szerzeményt sorolunk fel.

Külföldi antikváriustól szereztük meg báró BACH Sándor politikai tartalmú iratainak egy részét. Egy másik külföldi kereskedőtől vásároltuk meg BEM, GUYON, GÖRGEY, DAMJANICH több levelét, SZALAY László két tudósítását a frankfurti birodalmi gyűlésről, RAJASICH szerb patriarcha memorandumát WESSENBERG osztrák

miniszterhez és az 1848/49-es magyar miniszterium néhány hivatalos kiadványát, melyek mind POSONYI Sándor kéziratgyűjteményéből származtak. LÖBL Mátyás bécsi lakos ajándékából közel 500 darab, jobbára bécsi eredetű 1848/49-es proklamációt kaptunk. DUNYOV István olasz légióbéli ezredes levelezése 1269 darabot tartalmaz, melyek között KOSSUTH Lajos, IHÁSZ Dániel, PULSZKY Ferenc, KLAPKA György, TÜRRE István, HELFY Ignác és mások levelei találhatók. Ugyancsak az olaszországi emigrációra vonatkozik egy másik szerzemény, mely a KRIVÁCSY-ügyre tartalmaz intim jellegű adatokat. Az Ellenzéki (később Radikál) Körnek tagajánló könyve és jegyzőkönyve is hozzánk került. WODIÁNER Samu bankár hagyatékából származik egy 85 darabból álló gyűjtemény, mely az 1848/49-es magyar kormánynak a fegyverszállítással kapcsolatos pénzügyi működésére nézve tartott fenn érdekes adatokat. Több kiáltványgyűjteménnyel is gazdagodott e csoportunk, melyek az erdélyi mozgalmakra és a kassai eseményekre vonatkozó ritka darabokat tartalmaznak. Gróf LEININGEN Károly honvédtábornok naplója és levelezése (69 darab) egy főúri család egyik sarjának nemes ajándékképpen egészítette ki ezen csoport anyagát. Vétel útján szereztünk meg egy fontos politikai vonatkozású államokiratokat tartalmazó gyűjteményt, mely az 1848/49-es szabadságharc utolsó napjaira, KOSSUTH Lajos lemondására, a főhatalom GÖRGEYRE való átruházásának előzményeire, a világosi fegyverletételt követő korszakra derít világosságot. Egy későbbi alkalommal szereztük meg GÖRGEY Arturnak 1849 augusztus 21-iki levelét Kiss Sándorhoz, Pétervárad parancsnokához, melyben a világosi fegyverletétel körülményeiről fontos adatokat közöl. A nagykunsági honvédegylet 1861/69. évi működésére vonatkozó, 125 darabból álló gyűjtemény ajándék útján jutott birtokunkba. A 3538 darabból álló HENTALLER-féle gyűjtemény KOSSUTH Lajosnak a szabadságharc előtti működésére, a szabadságharcra és a törökországi és olaszországi emigrációra, valamint az emigránsoknak a krími háborúban való részvételére vonatkozik. Egy 345 darabból álló gyűjtemény az egykori pesti főharmincad hivatal irattárát mentette meg számunkra, amely jobbára az 1848/49-es évek pénzügyi igaz-

gatására tartalmaz adatokat. NAGY Sándor József tábornok 1849-iki levelezésének egyrésze is nálunk van. A HELFY Ignác hagyatékából származó és két részben megszerzett gyűjtemény KOSSUTH Lajos, KOSSUTH Ferenc, KOSSUTH Lajos Tivadar, KOSSUTH Lujza stb. emigráció-korabeli levelezésének jelentékeny részét foglalja magában. A GÁL Sándor által 1860/62 között tervezett erdélyi betörésre vonatkozó ismeretlen részleteket őrzött meg egy vétel útján megszerzett gyűjtemény. KOSSUTH Lajosnak és fiainak TANÁRKY Gyulához intézett bizalmas természetű és leginkább KOSSUTH Lajos amerikai körútjáról szóló levelei TANÁRKY hagyatékából származnak. A gróf KREITH Béla újabb gyűjteményéből megvásárolt iratok különösen az emigráció első időszakára, de későbbi történetére is tartalmaznak becses adatokat, másrészt a komáromi vár parancskönyvét 1849-ből is magában foglalja e gyűjtemény. TÜRRE István tábornok hagyatéka 7284 darabot foglal magában. Ezek között van az ő életére és működésére vonatkozó 1420 darab irat, köztük a Korinthusi- és Panama-csatornára, az olaszországi magyar légióra és az emigrációra vonatkozó darabok; a levelek száma 2834 darab; TÜRRE hirlapi cikkei 1141 darabban vannak képviselve; a TÜRRE-re vonatkozó nyomtatványok száma pedig 283 darab. Egy másik szerzemény a szabadságharc déli ütközeteiről szóló és a karlócai szerb nemzeti bizottsághoz intézett jelentések szerb nyelvű fogalmazványait foglalja magában. A KACZIÁNY Géza gyűjteménye különösen az 1848/49-es apró nyomtatványokat szaporította ritka és értékes darabokkal. Nemsokára ezután szereztük meg az 1848/49-iki honvédsereg központi halálzási nyilvántartó anyakönyvét, mely az elhunytak nevét, elhalálzási napját s a csapattest megnevezését, a halál okát, az eltemetés helyét s a temető lelkész nevét tartalmazza. Hozzánk kerültek még a pestmegyei nemzetőrség II. zászlóaljja 3. századának jegyzőkönyve, a budai nemzetőrök első zászlóaljának parancskönyve és a budai nemzeti őrseregre vonatkozó egyéb iratok. Özv. KOSSUTH Ferencné ajándékából kaptunk a világháború elején egy láda iratot, mely IHÁSZ Dániel emigrációs levelezését tartalmazta. Ugyanekkor szereztünk meg egy 41 darab igen érdekes

KOSSUTH-levelet SIMONYI Ernőhöz az 1867—81-es évekből. STAHEL (SZÁMVALD) Gyula iratai pedig nevezetnek Világos utáni szereplését világítják meg, mely alatt az 1861-ben kitört amerikai polgárháborúban altábornagy és hadtestparancsnok lett, azután pedig az Egyesült-Államok diplomáciai szolgálatában töltött be magas állásokat. A világháború alatti utolsó nagyobb szerzeményünk MADARÁSZ József hagyatéka volt, mely az emigrációra jellemző darabokat, MADARÁSZ Lászlónak öccséhez, MADARÁSZ Józsefhez és hozzátartozóihoz Amerikából intézett leveleit tartalmazza. Legújabbán pedig HELFY Ignác hagyatékának második részét szereztük meg.

Ezek a megszerzés időrendjében felsorolt nevezetesebb gyarapodások eléggé igazolják, mily következetességgel, céltudatossággal és kegyelettel gyűjtötte a mi intézetünk az 1848/49-iki szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó anyagot. Amikor ezen anyag gyűjtését a könyvtár megkezdte, ezt a nagy események friss benyomása alatt tette és az intenzív szaporítás is a nagy események szereplőinek egy részét még életben találta. Hiszen magát az emigrációt tulajdonképen KOSSUTH Lajos halálával már befejezettek lehetne tekinteni, ámbár az emigráció egyik-másik szereplője még azután is élt és politikai működést fejtett ki. Tehát a levéltári anyaggyűjtés itt jóformán az eseményekkel egykorúan vagy közel egykorúan folyt. Sőt, a mi levéltárunk a háború előtti honvédegyesületek működésében is az emigrációs működés folytatását látta és így emigrációs iratnak tekintett minden ezzel vonatkozásban álló darabot is, ezáltal pedig az emigrációs iratok korszakát a legújabb időkhig kitolta. Az emigráció eszményeit megtestesítő KOSSUTHnak igen sok az emigrációban is résztvett híve visszatérve az országba, az 1848-as függetlenségi párt kötelékén belül igyekezett az 1848/49-es és az emigrációs politika célkitűzéseikért harcolni. Így az 1848/49-es szabadságharc és az emigráció eszményei a legteljesebb népszerűsége tettek szert az egész országban és a nemzet összes társadalmi osztályaiban. A nemzet legteljesebb kegyelele az 1848/49-es eseményekkel szemben elvitathatatlanul és letagadhatatlanul ott élt minden magyar szívben és

léleekben, akár összhangban állott ennek momentán politikai meggyőződése és hazafias ítélete a nagy 1848/49-es eseményekkel és az azokból ridegen levonható tanulságokkal, akár nem. Ez az általános, országos jellegű kegyelet áttörte a múzeum vastag falait is, behatolt a levéltári osztályba és ott fő- és döntő indítóoka lett egy önálló levéltári csoport felállításának, az 1848/49-es és emigrációs anyag külön csoportban való egyesítésének. Ezt a nagyfokú kegyeletet mindenképen respektálni kell és ebben a vonatkozásban is le kell szögezni jelentőségét. Ennek a külön levéltári csoportnak különben tudományos és történeti szempontból is óriási a jelentősége, ami abban is megnyilvánul, hogy a kérdéses események történetét a múzeumi anyag felhasználása nélkül megírni és összeállítani nem lehet. Vagyis a múzeumi levéltárban van egy nagyjelentőségű levéltári csoport, mely létrejöttét nem levéltári szempontok és postulátumok érvényesülésének köszöni, hanem az említett nagyfokú kegyeletről kifolyó érzelmi momentumoknak és legfeljebb a historikusi szempontok és kívánalmak érvényesülésének. Kétségtelen, hogy az ilyen általános jellegű hazafias kegyelet által diktált szempontok érvényesülésének általánosítása esetében okvetlenül külön levéltári csoportokat kellett volna felállítani II. RÁKÓCZI Ferencsel, a mohácsi csatával, MÁTYÁS királlyal kapcsolatban is. De ezen érzelmi momentumok oly messzire való visszavezetése mégsem történt meg, ellenben újabb érvényesülésük kifejezést nyert ugyancsak a friss benyomások hatása alatt a világháború idejében a világháborús gyűjteménynek a könyvtárban való felállítása által. Tehát az 1848/49-es és emigrációs csoport felállítását — ha nem látunk is benne és az általa képviselt rendszerben valami vaskövetkezetességet — indokolják és indokolhatják a kegyeleti, érzelmi és a historikusi szempontok, ez által pedig, amennyiben bele akarjuk azt kapcsolni a múzeumi levéltári gyakorlatba és felfogásba, ezt a csoportot is külön tárgyszerinti csoportnak kell tekinteni. És ha a felállításánál követett rendszer tökéletesen és nem zavarosan van végrehajtva, akkor ezen tárgyszerinti csoport ellen sem szükséges kifogásokat emelni. Különösen akkor nem, ha azt sem felejtjük el,

hogy végeredményben bármily különben kifogásolható levéltári felállítást és rendezést jónak kell elfogadnunk, ha annak segítségével gyorsan és könnyen tudjuk nyilvántartani és előteremteni az oda-tartozó összes levéltári darabokat. Nézzük tehát, hogyan és mily módszer alkalmazásával történt e csoport rendezése és felállítása?

Ez a levéltári csoport egy két évhez kötött nagy történelmi eseményre és ennek hosszú évekig tartó bizonyos irányú következményeire vonatkozó történelmi emlékek nagyarányú összegyűjtését tűzte ki célul. Ha a többi kisebb tárgyszerinti levéltári csoportunk felállításánál a történetírói szempontok kívánalmainak kielégítését is konstatálhatjuk, ennél a csoportnál már egy nagy horderejű történetírói probléma megoldásához szükséges teljes alapvetést lerakva találjuk meg. Az eme levéltári csoport által felölelt tárgykör azonban oly hatalmas, hogy — noha a csoport keretei meg vannak szabva és limitáltaknak látszanak — a valóságban a szükséges anyag összegyűjtésénél határokat és elválasztó falakat szabni nem lehet és nagyon bajos dolog az, hogy a levéltárnok állapítsa meg: mi tartozzék az ő anyagából ezen csoport kereteibe, ami tulajdonképen már felállítása pillanatában megszűnik levéltárnoki feladat lenni és teljesen a historikus hatáskörébe tolódik át. Nagyon problematikus feladat az, hogy a levéltárnok, aki a mi törzsanyagunkból már kiválogatta az összes többi kisebb csoportjaink részére a megfelelő darabokat, a megmaradt anyagot az illető időszakon belül még mindig fel tudja osztani két élesen elkülönített részre: az ország történetének minden irányban való megnyilvánulását magában egyesítő szabadságharc, meg egy semleges, ezzel össze nem függő terület csoportjára. Pedig ezen külön levéltári csoport felállításánál ugyanazon módszer és hagyományok szerint jártak el, mint a többi kisebb csoportunk legtöbbjénél: a törzsgyűjtemény anyagából kiválogattak bizonyos darabokat, amelyeket az új csoport kereteihez tartozóknak ítélték, a megmaradt darabokat pedig általános törzsanyagként minősítették továbbra is. Az új csoport anyaga 1848 március 15-ikével kezdődik és az emigráció megkezdéséig, 1849 októberig a szabadságharc időközének anyagát foglalja magá-

ban, azután pedig a legújabb időkig az emigráció anyagát. Már most, hogy mi tartozzék a meglévő anyagból az új csoport fogalmához és mi az általános törzsgyűjtemény fogalmához, ezt szabatosan meghatározni szinte lehetetlen és nem tudták megtenni sem az új csoport felállítói, sem későbbi fejlesztői és kezelői. Innen van az, hogy az új csoport fogalmának meghatározásához hiányzott egy szükséges útmutatás és így nem csoda, hogy az új levéltári alkalmazottak sohasem kaptak senkitől direktívákat az új csoport anyagának osztályozására, rendezésére, felállítására nézve. Ennélfogva mindenki az eddigi rendezési mód saját szorgalmából való tanulmányozása és saját józan ítélete és tudása alapján volt kénytelen az 1848/49-es és emigrációs anyag mibenlétét meghatározni és azt eszerint rendezni. Mindennek logikus és természetes következménye az lett, hogy az új csoport anyagában és az általános jellegű törzsgyűjtemény megfelelő részében teljesen egyforma természetű, vonatkozású, tartalmú darabokat lehet találni, mert ugyanazt az anyagot az idők folyamán kétfelé osztották. Vagyis tökéletes rend, következetesség ezen csoport felállításánál és az odatartozó anyag kiválogatásánál sem tapasztalható; zűrzavar és rendetlenség ezen csoportnál uralkodik legalább is annyi, mint a többi csoportnál és a zavar csiráját ezen külön csoport felállítása mintegy önmagában hordozta.

Az kétségtelen, hogy egy kiváló levéltárnoknak egyszemélyben jó diplomatikusnak, heraldikusnak, genealogusnak, sphragistikusnak és historikusnak kell lennie. Minél erősebb valaki ezen mellék tudományokban, annál könnyebben töltheti be feladatát egy levéltár tudományos rendezésénél. De az is bizonyos, hogy egy kiváló levéltárnoknak elsősorban levéltárnoknak kell lennie és csak azután historikusnak, diplomatikusnak stb. Ha valaki először historikus és diplomatikus és csak másodsorban archivárius, akkor ez kétségtelenül meg fog látszani egész archivariusi működésén. A mi levéltárunk vezetői is elsősorban elismert diplomatikusok és történettudósok voltak és csak azután archivariusok. Innen van az, hogy levéltári működésükkel is elsősorban a diplomatika és történettudomány érdekeit igyekeztek előmozdítani és előnyben részesíteni,

de ugyanez a törekvés teremtette meg az előbb említetthez hasonló fonák helyzeteket is. Ámbár az 1848/49-es és emigrációs csoport felállítását a szabadságharc iránti nagyfokú kegyelet mellett a történettudósi mentalitás sugallta, az új csoport felállítása által teremtett zavar a történettudósnak is kárára és hátrányára vált, mert az általa keresett anyagot mégsem tudta gyorsan és egy helyen megtalálni. Minden kutató érdekei ellen van az, hogy ugyanazon eseményekre vonatkozó adatokat nemcsak az erre kizárólagosan hivatott külön csoportban, hanem az általános törzsgyűjteményben is kutatnia kell, ami pedig épen az új csoport felállításánál tapasztalt rendszertelenség, következetlenség miatt állott be. Mindennek pedig el kellett volna maradnia, ha a kegyeleti-historikusi szempontokkal szemben az elfogulatlan hideg levéltárnoki felfogás érvényesül a levéltári anyag rendezésénél.

Ennek hiánya, továbbá a múzeumi levéltárban tapasztalt örökös munkaerőhiányból származott nagyfokú kapkodás a munkálatok végzésében és az emiatt szinte rendszerré vált gyorstalpalás-jellegű munka okozta azt, hogy az új külön csoporton belül is a legteljesebb rendetlenség uralkodik.

Az 1848/49-es és emigrációs csoport ugyanis igen sok alcsoportra oszlik, amelyek felállításánál és rendezésénél a rendszertelenség és következetlenség megint teljes. Ez a csoport t. i. 3 nagyobb alcsoportot foglal magában: *az iratok, a nyomtatványok és a képek alcsoportját*. Nem kell hangsúlyozni, hogy az iratok között találunk nyomtatványokat és a nyomtatványok között iratokat és hogy hasonló iratok és nyomtatványok a törzanyagban is még mindig előfordulnak. Úgy az iratok, mint a nyomtatványok és képek további decentralizációnak is alá vannak vetve. — A képek csoportja magában egyesíti: az 1848/49-es eseményekre vonatkozó torzképeket, az egyes szereplők fényképeit és ujságokból kivágott képeit. A körülbelül 30 dbból álló torzképgyűjtemény külön felállított alcsoportként kezeltetik, a fényképek és kivágott képek azonban nem részesülnek ezen kezelésben, hanem rendszertelenül az egyéb alcsoportok közé vannak keverve. — A nyomtatványok alcsoportja az 1848/49-es és emigrációs eseményekre vonatkozó

különféle aprónyomtatványokat egyesíti magában: kiáltványokat, falragaszokat, hirdetményeket, röpiratokat, Armée Bulletin-eket, országgyűlési irományokat, ujságszámokat vagy kivágotkat stb. A nyomtatványok alcsoportja további alcsoportokra oszlik: 1. a *belföldi nyomtatványoké* a Magyarországon megjelent darabokat tartalmazza; 2. a *külföldi nyomtatványoké* a külföldön, főképen Ausztriában megjelent és az osztrák és magyar idevonatkozó eseményeket illető aprónyomtatványokat gyűjti; 3. az *országgyűlési nyomtatványok* csoportja pedig az 1847/49-iki országgyűlésre vonatkozó nyomtatványokat, irományokat, jegyzőkönyveket foglalja magában. Ezen alcsoportokon belül is nagyfokú a rendtelenség: az egyik alcsoport darabjai a másikba vannak beosztva és viszont. — Az aprónyomtatványok alcsoportja azáltal válik ki az 1848/49-es csoport darabjai közül, hogy ennek az alcsoportnak darabjai részletesebb nyilvántartásban részesülnek, illetőleg cédulázva vannak, a cédulák pedig feltüntetik a nyomtatvány keltét, címét, kezdőszavait és aláírását. Néhány ezer darab ily cédulával rendelkezünk, míg az 1848/49-es és emigrációs iratok tízezrei egyáltalán nincsenek így katalogizálva. Továbbá könyvtárunk szempontjából ezen aprónyomtatványok katalogizálása azért is jelentőségteljes, mert ha a nyomtatványi osztályban maradtak és ott kezeltettek volna, a mostoha munkaerőviszonyok miatt sok egyéb aprónyomtatvánnyal együtt még a mai napig sem részesülhettek volna ily cédulázásban és nyilvántartásban.

A képek és nyomtatványok alcsoportja az 1848/49-es és emigrációs anyagnak csak igen kis hányadát képezi. Ennek a csoportnak zömét az iratok alcsoportja alkotja. Ez részint terjedelménél fogva, részint még szűkebbre megszabott tartalmi vonatkozásai miatt, részint pedig bizonyos proveniencia-szemponatok szemelőtt tartása folytán újabb és újabb alcsoportokra oszlik. Van egy általános jellegű nagy alcsoport, mely tekintet nélkül közelebbi tartalomra vagy provenienciára magában egyesít minden 1848/49-es és emigrációs iratot, mely nem került be valamely külön felállított alcsoportba. A külön felállított alcsoportok száma nem kicsiny, de az ezen alcsoportosításnál szem előtt tartott mér-

téket és szempontokat nem egyformán alkalmazták az összes idevonatkozó gyűjteményeknél. Megszereztünk oly gyűjteményeket, melyek jellegük, tartalmuk, terjedelmük és provenienciájuk tekintetében ugyanazon elbírálás alá eshetnek, mint a külön alcsoportban felállított gyűjtemények és mégis beolvastattak az 1848/49-es és emigrációs iratok általános részébe. De a külön felállított alcsoportok sem egyesítik magukban az összes odatartozó darabokat: egy-egy ilyen alcsoport alkotó elemeit nagyon gyakran szétszórva találjuk a külön fölállított alcsoportokban, az általános jellegű 1848/49-es és emigrációs anyagban, sőt még a nagy törzsanyagban is. Tehát itt is példás a rendetlenség és következetlenség.

Az 1848/49-es és emigrációs iratoknak külön felállított szűkebb vonatkozású alcsoportjai a következők:

1. *Országgyűlési iratok.* Az 1847—49-iki országgyűlés jegyzőkönyveit és irományait foglalja magában ez az alcsoport, de egy csomó erre vonatkozó nyomtatvány is ide van beosztva. Ezen alcsoportnak legnagyobb része az egyik legrégebben megszerzett idevonatkozó és teljesen összefüggő gyűjteményből áll, amely nevezett országgyűlésnek eredeti jegyzőkönyveit, mellékleteit és irományait tartotta fenn, eredeti fogalmazásban és példányokban. Ez a gyűjtemény eredetileg SUPALA Ferenc idejében a kéziratárban volt elhelyezve és csak a FRAKNÓI—CSONTOSI-féle nagy kéziratári-levéltári reformok bevezetése után került a levéltárba. Amikor pedig az 1848/49-es és emigrációs anyag csoportját felállították, ezt az összefüggő gyűjteményt szétbontották és szétosztották ezen csoport általános jellegű részébe. Csak újabban próbálták e gyűjteményt némileg rekonstruálni, a szétszórta darabokat újból egyesítették és egyéb újabb ilytartalmú szerzeményekkel kiegészítve külön alcsoportként állították fel. Hibája ennek az alcsoportnak az, hogy az eredeti gyűjteményt nem lehetett teljesen, eredeti formájában visszaállítani, másrészt pedig az, hogy egy csomó nyomtatványt is ide helyeztek, olyanokat is, amelyek az eredeti gyűjteményben nem voltak meg és így dacára annak, hogy, amint láttuk, az országgyűlési nyomtatványoknak van egy külön alcsoportjuk, ez mégsem egyesíti magában az összes illyvonatkozású

nyomtatványokat, hanem egy részüket kölcsönadta az országgyűlési iratok megcsonkított alcsoportjának. Sok logika, következetesség és rendszer itt sincs.

2. *Az olasz légió iratai (1860—1867)*. Ez az alcsoport az olaszországi magyar légionáriusok irattárát foglalja magában. Ép oly régi, becses szerzemény és összetartozó külön alcsoport, mint az előbbi gyűjtemény. A többi gyűjteményünkhöz hasonlóan szoros időrendben van felállítva, de emellett külön állították fel a parancskönyveket, az iktatókönyveket és a vegyes tartalmú iratokat. Ezen gyűjtemény zömét még MÁTRAY és SUPALA idejében szereztük meg, de újabban is jutottak birtokunkba idevonatkozó darabok. A külön felállított alcsoportba azonban az újabb idevágó szerzemények közül alig került be valami; e szaporulatok, noha ezen külön alcsoportban lett volna a helyük, mégis az emigrációs iratok általános anyagába helyeztetek el. Tehát itt is szétszórtan őrizték az együvé tartozó anyag.

3. Ezen gyűjtemény függelékéül és kiegészítéséül lehet tekinteni *Dunyov István* olasz légióbeli ezredes *levelezését és iratait*. 30 évvel az olaszországi magyar légió irattárának megszerzése után jutottunk ezen külön felállított gyűjtemény birtokába, amely az 1859/1887. évekre vonatkozólag 1269 darabot tartalmaz.

4. *Vörös Antal gyűjteménye*. Szintén egyik igen régi és végtelen becses szerzeményünk. VÖRÖS Antal KOSSUTH Lajosnak titkára volt 1849. év végéig és így e gyűjteményből is elsősorban az ezen időszakig terjedő és KOSSUTHRA vonatkozó darabok a legértékesebbek. A gyűjtemény KOSSUTH Lajos 1848 előtti működésére, sőt a KOSSUTH család XVII. és XVIII. századi történetére is tartalmaz sok fontos és érdekes adatot. Az egész gyűjteményről igen lelkiismeretes és részletes, három vastag kötetben foglalt lajstromot állított össze annak idején még CSONTOSI János. Ezáltal pedig ez a gyűjtemény egyike nemcsak a nagyobb jelentőségű, hanem a legkönnyebben használható és legjobban nyilvántartott gyűjteményeinknek is, ami a múzeumi levéltár ilyvonatkozású általános és nagyfokú visszamaradása mellett magától kiemelkedik.

5. A VÖRÖS Antal-féle gyűjteményben sok oly darab van,

amely nem vonatkozik az 1848/49-es és emigrációs eseményekre, tehát nem is való ezen külön tárgyszerinti csoport állományába. Mégis legnagyobbrészt az egész gyűjteményt együtt tartották főképen azért is, mert CSONTOSI három kötetes lajstroma a gyűjtemény összes darabjaira vonatkozott. Bizonyos anyagot azonban az 1848/49-es és emigrációs csoport felállítása után kivettek a gyűjteményből és másfelé helyezték el. A gyűjtemény nyomtatványi részéből ugyanis a hírlapokat áttették a hírlaptárba, az 1848/49-es országgyűlési nyomtatványokat és aprónyomtatványokat pedig a megfelelő külön alcsoportokba osztották be. Ezenkívül KOSSUTH Lajos 1841/44. évi *Pesti Hírlapjának kefelenyomatait* szintén kiemelték a VÖRÖS-féle gyűjteményből és külön alcsoportként állították fel. A cenzura törléseivel ellátott ezen hírlapsorozat a cenzura történetére is jellemző adatokat nyújt. Ámbár tartalmilag ez semmiféle összefüggésben sincs az 1848/49-es és emigrációs eseményekkel, mégis, mivel ez az anyag VÖRÖS Antal gyűjteményének kiegészítő része, jónak találták az 1848/49-es csoport alcsoportjaként kezelni.

6. *Kossuth Lajos iratai.* KOSSUTH Lajos halála után, az 1894 év legutolsó napjaiban került hozzánk az örökösök kezéből ez a nagyértékű gyűjtemény, mely KOSSUTH Lajos politikai, történeti és irodalomtörténeti jelentőségű és vonatkozású iratait, levelezését, díszokleveleit és a hozzáintézett feliratokat tartalmazza, valamint nagyszámban hírlapokat, ujságkivágatokat, folyóiratokat, könyveket, rajzokat, térképeket, fényképeket stb. Az örökösökkel való megállapodás értelmében a gazdag gyűjtemény a múzeumba kerülése után teljes két évig három ládában kettős zár alatt volt elhelyezve és csak 1896 után lehetett megkezdeni rendezését és feldolgozását, mely hosszú évekig tartott. De ugyancsak az eredeti kikötés alapján a már feldolgozott gyűjteményt is további zár alatt kellett tartani és 1924-ig kegyeleti és óvatossági szempontokból a kutató közönség számára zárva is maradt. Ámbár igen kivételes esetekben a tudomány érdekei azelőtt is megkívánták a kisebbmértvű betekintés lehetőségét ezen anyag tartalmába, korlátlan és annál nagyobb használatnak ez a gyűjtemény csak azóta

örvend, amióta semmiféle tilalom sem akadályozza már annak tudományos tanulmányozását. Erre nagy terjedelme és sokoldalú tartalma teljes magyarázatul szolgálhat. Ép úgy, mint a Vörös Antal-féle gyűjtemény, ez a szintén speciális KOSSUTH-gyűjtemény sem vonatkozik kizárólagosan az 1848/49-es és emigrációs eseményekre. Bő anyag vonatkozik itt is KOSSUTH 1848 előtti működésére, sőt a KOSSUTH-családnak az előző századokbeli történetére is. A család történetére már a XVI. századtól kezdve vannak adatok ebben a gyűjteményben; a KOSSUTH-hoz intézett levelek száma nagy és a legrégebbi darab 1835-ből való; KOSSUTH termékeny levelezése pedig 1829-ben kezdődik. Díszalbumainak, díszokleveleinek, a hozzáintéztet feliratoknak száma túlhaladja a négyszázat. Mindez, továbbá KOSSUTH Lajos iratai, különféle természetű jegyzetei, beszédei, hirlapi cikkei és dolgozatai, harcászati tanulmányai török nyelvtana, az *Irataim az emigrációból*, valamint az emigráció magyar nemzeti igazgatósága levéltárának iktatókönyvei és egyes darabjai oly elsőrendű és bő tanulmányozási forrásokot nyújtanak, melyek a legmohóbb és legmélyebb tudományos érdeklődés igényeit is kielégíthetik. Ebben a gyűjteményben azonban még sincsenek egyesítve az összes KOSSUTH-iratok és levelek. A Vörös Antal-féle gyűjteményen kívül a HELFY Ignác hagyatékából származó iratok, egyéb emigrációs gyűjtemények és az 1848/49-es és emigrációs csoport általános jellegű része is igen nagyszámú Kossuth-iratot és levelet tartalmaznak. Bizonyos összesítés, rendszerezés ezen anyag használhatóságát csak megkönnyítené. Az azonban elvitathatatlan, hogy mindezen anyag a szintén nálunk lévő KOSSUTH-család levéltárával és KOSSUTH Lajos könyvtárával együtt az 1848/49-es események és az emigráció legfőbb szereplőjére, vezetőjére és ennek kiváló történeti egyéniségére nézve oly nagy mennyiségben tudta összegyűjteni a szükséges forrásokat, amilyenben sehol máshol megtalálni nem lehet. Ez egymagában is megköveteli ennek az egész csoportnak revízióját, rendbehozását.

7. *Helpy Ignác hagyatéka.* Ennek nagyobb és értékesebb részét 1906-ban szereztük meg. Igen sok KOSSUTH-levelet tartalmaz, úgyszintén KOSSUTH iratai egy részének kéziratát. A máso-

dik részét 1925-ben vásároltuk meg. Ennek ismertetését folyóiratunk múlt évi számában közzeltük.¹

8. *Kossuth Lajos Tódor hagyatéka.* Igen kis gyűjtemény. Összesen 66 darabot tartalmaz. Ebből 31 darab KOSSUTH Ferenc-féle levél KOSSUTH Lajos Tivadarhoz, 35 darab pedig diszoklevél, útlevél stb. utóbbi részére. KOSSUTH Lajos Tivadartól számos HELFY Ignáchoz intézett levelet találunk az előbbi alcsoportban, a HELFY-iratok között is.

9. *Tanárky-iratok.* Ez az alcsoport az 1895-ben TANÁRKY Gyula hagyatékából hozzánk került 78 darab iratot foglalja magában. Legnagyobb részt naplószerű kéziratok, melyek az emigrációra vonatkozólag tartalmaznak érdekes följegyzéseket. Néhány eredeti levél, valamint újságkivágatok vannak hozzáragasztva a naplók egyes lapjaihoz. Ezen alcsoport azonban megint nem teljes. A későbbben, 1908-ban és 1910-ben több ízben is megszerzett újabb TANÁRKY-féle anyag ugyanis — dacára annak, hogy természetesen ebben a külön alcsoportban lett volna a magától értetődő helye — mégsem ide osztatott be, hanem részint az 1848—49-es és emigrációs iratok általános jellegű részébe, részint pedig tözsanyagunk állományába. Következetesség ebben sincs, de korrigálásra váró rendellenesség annál több van.

10. *Klapka György levelezése.* Egy 51 darabból álló kis gyűjtemény, melyet 1823-ban az első LANTOS-féle aukción szereztünk meg és az 1861—1877. évekre vonatkozik. Természetesen ez is csonka alcsoport. Az 1848—49-es és emigrációs iratok általános jellegű részében még igen sok KLAPKA-levél található.

11. *Ihász Dániel-féle iratok.* E csoport IHÁSZ Dániel levelezésének egy részét tartalmazza és egyéb rá vonatkozó iratokat. Az 1677 darabból álló gyűjteményt özv. KOSSUTH Ferencné ajánlódokozta a Múzeumnak 1915. év elején. Nem kell mondanunk, hogy IHÁSZ-levelet és iratot sokat lehet találni a többi alcsoportban és az 1848—49-es anyag általános részében is. Az együvé való anyag itt is többfelé szét van szakítva.

¹ Magyar Könyvszemle 1925. A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodása. 120—133 ll.

12. *Irányi Dániel-iratok.* Egy kisebb gyűjtemény, mely szintén nem foglalja magában az IRÁNYI Dániel hagyatékából a Múzeumba került összes darabokat.

13. *Türr István iratok.* TÜRRE István tábornok hagyatékából 1910. év elején vásároltuk meg. E hagyaték részletes tartalmáról már megemlékeztünk; még csak azt említjük meg, hogy a gyűjtemény 7284 darabja a rendezés alkalmával a következő alcsoportokra osztatott: a) 1420 drb irat, b) 2262 drb TÜRRE-höz intézett levél, c) 172 drb nem TÜRRE-höz intézett levél, d) TÜRRE nagyobb munkái: 415 darab, e) TÜRRE hirlapi cikkei: 1141 drb, f) TÜRRE-re vonatkozó nyomtatványok: 283 drb, g) nem TÜRRE-re vonatkozó hírlapok: 709 drb, h) nem TÜRRE-re vonatkozó egyéb nyomtatványok: 385 drb, i) rajzok, térképek, hangjegyek: 97 drb. Az bizonyos, hogy ezen gyűjtemény segítségével TÜRRE István egész működését könnyen össze lehet állítani. De TÜRRE-iratokat is találunk szétszórva a többi alcsoportban.

14. *Madarász József hagyatéka.* 1917-ben szereztük meg. 620 darabból áll és az emigráció amerikai vonatkozásaira tartalmaz adatokat. Kiválik belőle MADARÁSZ Lászlónak, a volt 1848—49-es rendőrminiszternek levelezése.

15. *Stabel (Számvald) Gyula iratai.* Ezt a gyűjteményt PIVÁNYI Jenő helyezte örökletébe szintén 1917-ben. 99 darabból áll és ugyancsak az emigráció amerikai részére vonatkozik.

16. *A Josefstadti Magyar Foglyok Számadáskönyvei.* A szabadságharc után Josefstadtba zárt 79 magyar fogoly ellátásával kapcsolatos kiadásokról vezetett számadáskönyvek ezek (125 darab irat).

17. *A budai nemzetőrségre vonatkozó iratok.* R. BURIÁN László ajándékképpen 1916-ban jutott birtokunkba ez a 647 darabból álló gyűjtemény. Az ajándékozó nevére a levéltár vezetősége annak idején BURIÁN-iratoknak nevezte el.

18. *Levelek a Budavár bevételének ötvenéves évfordulóján ünnepet rendező-bizottsághoz.* Ez az alcsoport a Magyarországon különböző községeiből 1899-ben küldött és az ottani 1848—49-es honvédekre vonatkozó leveleket tartalmazza. Ez a 286 levél 1910-ben került a levéltárba.

Ez a 18 kisebb alcsoport az 1848—49-es és emigrációs iratok általános jellegű alcsoportjával, továbbá az idevonatkozó nyomtatványok 3 külön alcsoportjával és a képek alcsoportjával együtt összesen 23 ágra osztja az 1848—1849-es és emigrációs anyag terebélyes törzsét, melyet újabb lombokkal és ágakkal lehetne felékesíteni, ha a letéteményezett családi levéltárakban található ugyanily vonatkozású darabokat is külön nyilvántartás alá vennők. A vonatkozásban lévő nagy események jelentőségével arányban álló gazdagságról tesz tanuságot az anyagnak ez a sokoldalú szétágazása, de egyben másirányú tanulságok levonására is alkalmat szolgáltat. Ez a külön levéltári csoport a felállítása után eltelt 30 év alatt megkétszerezte állományát és amikor konstatáljuk, hogy a félszázezernyi darabszámot is meghaladta, ehhez a számhoz nem számítjuk hozzá a külön felállított családi levéltárakban őrzött megfelelő iratokat, melyek közül különösen jelentőség szempontjából messze kimagaslik a GÖRGEY-család levéltárának anyaga. De ezen külön levéltári csoport 30 éves története nemcsak annak örvendetes nagy fejlődését mutatja, hanem a rendezésében követett eljárások által egy darab szomorúan jellemző kultúrtörténetet is visszatükröztet. Ez a levéltári csoport minden kísérő jelenségével együtt a legélesebben foglalja magában levéltári osztályunk vergődését abban a heroikus küzdelemben, amit az utolsó 30 év alatt a FRANKÓI—CSONTOSI-féle nagy levéltári programtól való eltávolodási processzus meglassításáért vívott.¹ Ezen nagy, de korszerű és kívánatos program megvalósítása érdekében megfelelő arányú munkaerőt kellett volna sorompóba állítani. De a megfelelő munkaenergiát nem adták meg sem a program felállítása idejében, sem később a külön levéltári osztály felállítása után. Sőt a helyzet ily vonatkozásban állandóan és fokozatosan rosszabb lett. A levéltári osztály feladatait és munkálatait minden egymásra következő esztendő, sőt minden egyes nap csak növelni és hatványozni tudta. A rendelkezésre álló munkaenergia pedig az egész idő alatt megfordított arány-

¹ Lásd Magyar Könyvszemle 1925. évf. 99—105. ll.

ban állott a feladatok meg többszöröződésével. Világos logikával és igen rövid idő alatt bekövetkezett az az állapot, amikor aránytalan küzdelmében önmagának látszólagos felszínén tarthatása érdekében a levéltári osztály kénytelen volt a gyorstalpalás-jelleget és a kapkodás minden nemét bevezetni rendezési munkálataiba. Ez megnyilatkozik az összes kisebb levéltári csoportok rendezésében, de legtipikusabban épen az 1848—49-es és emigrációs csoport felállításánál tapasztalt módszerben. Ezen tárgyszerinti csoport felállításának ismertetett motivumait teljes tisztelettel kell fogadnunk, de azok nem fakadtak elsősorban levéltárnoki gondolkodásból. Így ha ezen levéltárnoki szempontból bizonyos mértékben elhibázott felállítású csoport önmagában hordta is a rendszertelenség és következtelenség csiráit, mégsem lehet és szabad az ezen csoport különböző részeiben tapasztalt nagyfokú zavar és következtelenségek okát kizárólagosan ebben látni, hanem elsősorban a viszonyok mostohaságából származott említett kapkodás és gyorstalpalás elkerülhetetlenségében kell keresni. Szomorú kultúrkép az, mikor egy tudományos intézet saját akarátán kívül, sőt a végzet elkerüléseért vívott titánikus harca ellenére is, magasabb és láthatatlan pénzügyi okoknál fogva oly helyzetbe kerül, hogy munkálataiban kénytelen az említett módszert túrni. Nagyon jellemző és végtelenül fájdalmas tünet az, hogy a levéltári osztály az idők folyamán a feladatok és tennivalók rengetegében munkakeresettség mellett is fejét volt kénytelen elveszíteni és oda kényszerült jutni, hogy amit az egyik nap az egyik tisztviselő az egyik levéltári alcsoportba osztott, ugyanazt másnap vagy következő alkalommal vagy a másik tisztviselő épen az ellenkező jellegű alcsoportba osztotta be. A fejtelenséget sehol a világon nem lehet elkerülni, ahol emberfeletti munkát raknak néhány ember vállára és azokat annak elvégzésére kényszerítik.¹ Minderről

¹ Az 1848/49-es és emigrációs belföldi nyomtatványok alcsoportjába beosztott annak idején és ma is ott található I. FERENC JÓZSEFnek 1908. október 7-én Budapesten kelt fejedelmi szózata Bosznia-Hercegovina népeihez, mely az akkori annexióval kapcsolatban horvát és szerb nyelven bocsáttatott közre. Ugyanezen sorsban részesült egy 1906. április 10-ről keltezett proklamáció, melyet I. FERENC JÓZSEF a FEJÉRVÁRY kormány javaslatára Magyarországhoz

sem a levéltár, sem a könyvtár nem tehet, mert nem rajtuk mult, hogy a megfelelő arányú személyzetszaporítás mindig elmaradt. Újabban pedig még a meglévő munkaenergiát is csökkentették, ahelyett, hogy azt nagy arányokban felemelték volna. A levonható konzekvenciák itt tiszták és sürgősek. A mai helyzetben építőmunkát végezni a mai személyzeti létszám mellett nem lehet; ezzel csak a megkezdett temetést lehet befejezni. Felemelt létszámmal is hosszú ideig a romokat kell először eltakarítani és csak ezután következhetik az igazi építő munka.

A törzsanyag külön felállított csoportjainak ismertetése sorából hátra van még a török iratok csoportja és a gyászjelentésgyűjtemény. A *török iratok* csoportját a Magyarországra vonatkozó és leginkább a török hódoltság korából fennmaradt török nyelvű vagy török hatóságok által kiadott iratok képezik. A török iratok gyűjtésével szintén egyaránt találkozunk régibb és

szándékozott intézni, de amelynek kihirdetése a koalíció kormányrajutásával lehetetlenné vált. Ezek a példák és egyéb hasonló esetek amellelt bizonyítanak, hogy az 1848/49-es és emigrációs csoport fogalmának pontos és szabatos meghatározása oly nehézségekbe ütközött, melyek következményeképen a rendezési munkálatok gyakorlati kivitelében ily elcsuszamlások is előfordulhatnak. De ezen kisiklásoknak igazi okát mégis a hangsúlyozott fejtelenség és kapkodások elkerülhetetlenségében kell megkeresni. Ugyancsak a gyorstalpalási rendszer és a kapkodó póstamunka módszere magyarázza meg azt, hogy az egyes levéltári iratok feldolgozásánál igen gyakran feltűnően téves megállapításokkal találkozunk, melyek az iratokat konzerváló borítékokra vannak rávezetve és melyek a kutatót félrevezetik vagy mód felett bosszantják. Ezek a tévedések nem okvetlenül a feldolgozó tisztviselő tudatlanságát bizonyítják, hanem annak a rendszernek a tarthatatlanságát, mely kénytelen volt arra törekedni, hogy a leghiányosabb eszközökkel, a rendelkezésre álló lehetetlenül kevés munkaenergia felhasználásával gyorsan és rövid idő alatt nagy eredményeket tudjon kifelé felmutatni. Ha pl. az egyik konzerváló borítékon azt olvassuk, hogy a benne lévő irat az 1560-as évekből van keltezve és mégis II. RÁKÓCZI Ferenc adta ki, ennek csak a jelzett eljárás az oka. A sok tennivaló rengetegében az óriási munkaresztanciák minél gyorsabb leapasztása érdekében két tisztviselő összeállott: az egyik villámgyorsan diktált és a másik írta a konzerváló borítékra kollegája megállapításait. Ha téves lett a megállapítás, nem az a tisztviselő hibás, kinek kézírását ismerhetjük fel a borítékon, de az sem, aki diktálta. Mindkettő kényszerhelyzetben volt és annak a rájuk kényszerített tarthatatlan rendszernek a nyomása alatt dolgozott, amely a feladatok sokaságát hihetetlenül csekély munkaenergiával kívánta végrehajtani.

újabb időkben. Már az első nagyobb erdélyi vonatkozású anyagban, az 1875-ben birtokunkba jutott TUNYOGI gyűjteményben találkoznak ilytermészetű darabokkal. 1877. év februárjában vétel útján szereztük meg MUSZTAFÁ budai pasa 48 darab magyar és török levelét, melyeket az 1572—78 közötti időszakban MIKSA és RUDOLF császárhoz, ERNŐ főherceghez és magyarországi pasákhoz intézett. Húsz évvel későbben báró MYLIUS Ferenctől, az osztrák urakháza tagjától megvásároltunk egy 105 darabból álló iratgyűjteményt, mely Erdély 1661—91 évekbeli történetére vonatkozott, és ezen gyűjtemény 76 darabja török-magyar okirat volt. A gyűjtemény török-magyar részét alkotják: portai követek jelentései, levelezések török pasákkal, továbbá 13 drb igen díszes kiállítású török szultáni és nagyvezéri 1686-beli államokirat, melyeknek hátán az utolsó török deák, ROSNYAI Dávid hivatalos magyar fordítása olvasható. Ez az egész gyűjtemény annak idején az erdélyi országos levéltárból báró BRUCKENTHAL Sámuel erdélyi kancellár révén a BRUCKENTHAL család tulajdonába ment át, ettől pedig a beházasodott MYLIUS család birtokába. Ezen nagyobb gyűjteményeken kívül kisebb számmal közben és azután is gyarapított levéltárunk ilytermészetű darabokkal. Ezen darabokat, mint külön levéltári csoportba tartozandókat, 1893. évtől kezdték jelezni a növedéki naplókban «török levelek», 1895 óta pedig «török iratok» elnevezés alatt. Az anyagot ezen külön csoport részére a mai napig gyűjtöttük, de ez az aránylag oly kis terjedelmű, szép és jelentőségteljes gyűjteményünk a mai napig sincs rendezve és feldolgozva. Pedig a legjellemzőbb a múzeumi levéltári helyzetre az, hogy több mint tiz év óta szolgál a levéltár kötelességében egy oly kiváló képzettségű tisztviselő, aki másodmagával az egész Magyarország területén egyedül van ma tudományosan kiképezve a török palaeographia és diplomatika terén. Tehát dacára annak, hogy levéltárunk fennállása óta először rendelkezünk oly munkaerővel, akinek speciálitása a török nyelv, történelem és oklevéltan ismerete, ez mégsem tud hozzájutni ahhoz, hogy a nem nagy mennyiségű török irataink csoportját tudományosan rendezze és feldolgozza. És mindez csak azért van,

mert a levéltári munkálatokban meghonosított kapkodó rendszer mellett sok egyéb sürgős kívánságot kénytelen kielégíteni s épen erre a legfontosabb munkájára nem jut ideje.

Legújabb keletű külön csoportunk a *gyászjelentésgyűjtemény*. Ennek felállítására külső tényező szolgáltatott okot. Az 1904. év vége felé ugyanis az egyik nagylelkű letéteményező, kinek családi levéltárát is mi őrizzük, közel 100.000 darabból álló gyászjelentésgyűjteményét a múzeumnak adta azzal a kikötéssel, hogy ez a gyűjtemény egyesítésék a mindenkori hasonló múzeumi anyaggal és mint külön felállított csoport őriztessék és kezeltessék továbbra is a levéltári osztályban. SZENT-IVÁNY Zoltán ezen nagyjelentőségű ajándéka a darabszám nagyságával is kiemelkedett a hasonló természetű gyűjtemények közül és a nagyszámú másodpéldányoktól eltekintve 64.896 személy gyászjelentését foglalta magában. Ezekről az ajándékozó egy általa készített lajstromot is átadott a levéltárnak. A lajstrom ABC rendben van összeállítva, a gyászjelentések azonban, nem a legszerencsésebb módon, időrendben állítottak fel. A nagylelkű ajándékozó kívánságának teljesíthetésére a meglévő levéltári személyzet nem volt elegendő. Az új gyűjtemény felállításával, kiegészítésével, rendezésével és feldolgozásával járó munkálatok egy külön munkaerőt követeltek, melyet a levéltári osztály épen ezen a címen és erre a célra 1905-ben meg is kapott. Ez volt a hatodik munkaerő a levéltári osztályban és egy-két évig ez a munkaerő tényleg végezte is rendesen azt a munkálatot, amelynek teljesítésére megbízatása volt. A levéltári anyag azonban oly rohamosan szaporodott és a levéltári halaszthatatlan feladatok és munkálatok oly mértékben növekedtek, hogy minden rendelkezésre álló munkaenergiát koncentrálni kellett a folyó sürgős rendezések elvégzésére és minden elhanyagolható el kellett hanyagolni. Így nemsokára meg kellett feledkezni arról, hogy az egyik levéltári munkaerő a gyászjelentés-gyűjtemény rendezésére és katalógizálására volt szánva; a gyászjelentés-gyűjtemény további feldolgozását teljesen félre kellett tenni s annak elhanyagolva és az újabb szaporulatok katalógizálása és nyilvántartása nélkül rendetlenségben kellett várnia a

jobb időket. Amikor 1904-ben ez a külön csoport megalakult, azt is remélni lehetett, hogy a múzeumi gyászjelentéseknek a nyomtatványi osztályból a levéltárba való áthelyezése folytán a levéltári osztály ezen apró nyomtatványok feldolgozása és katalogizálása által szerény mértékben könnyíteni fog a nyomtatványi osztály nehéz helyzetén. Az idő azonban azt bizonyította be, hogy ezek a gyászjelentések voltaképen minálunk sem kerültek kedvezőbb helyzetbe, mint amilyenben eredeti helyükön, a nyomtatványi osztályban voltak. Újabban ugyan külső munkaerő ideiglenes igénybevételével próbáltunk némi rendteremtést megkezdeni, amelynek célja lett volna a gyászjelentések betűrendbe szedése és későbbi lajstromozása. De mint minden jó szándék, pénzügyi okokon ez a kísérletünk is megbukott a kezdet kezdetén és így itt is a gyors reparációt várjuk, amelynek késnie itt sem szabad. A gyászjelentés-gyűjteménynek ugyanis igen nagy genealogiai és családtörténeti jelentősége van és terjedelme által nemcsak a hazai, hanem az európai hasonló gyűjtemények között is kimagasló. Közel 20 év óta az új szaporulatok nincsenek sem feldolgozva, sem nyilvántartva, pedig nemcsak itt kellene rendet teremteni, hanem a családi levéltárakban jelentékeny számban, sőt még a törzsanyag régebbi részében is előforduló gyászjelentéseket is jegyzékbe és nyilvántartásba kellene venni.

A gyászjelentés gyűjteménnyel a törzsanyag kisebb csoportjai ismertetésének végére értünk. Mielőtt ismertetésünket befejeznők, tisztáznunk kell még egy kérdést. Újabban a külön kisebb tárgyszerinti csoportokhoz szokták helytelenül sorolni a külföldi iratok osztályát is. Dacára annak, hogy a külföldi iratok osztályának egész történeti fejlődése egyáltalában nem indokolja ezt a ferde beállítást, bizonyos külsőségek hasonlósága folytán még a hivatalos felfogás is az újabb időkben teljesen egy kalap alá vette a külföldi iratok osztályát a kisebb tárgyszerinti levéltári alcsoportokkal. Ezen vélemény kialakulására hatással volt egyrészt levéltári csoportjaink történeti fejlődésének nem ismerése, másrészt pedig a külföldi iratok és a kisebb levéltári csoportok között fellelhető hármasírányú hasonlóság. Közös

vonás közöttük az, hogy úgy a külföldi iratok osztálya, mint a kisebb csoportok legnagyobb részének felállítása a belső tartalmi vonatkozások alapján alakult ki külön osztállyá, illetőleg csoporttá. Közös vonás az is, hogy mindkét részen a darabszám szerinti mennyiség aránylag kicsiny; és végül, a külföldi iratok osztályában ép oly nagy rendetlenséget tapasztalhatunk, mint amilyent a kisebb tárgyszerinti csoportoknál látunk. A külföldi iratok osztálya ugyanis, mint láttuk, a hungaricum és nem hungaricum osztályozási elv alapján jött létre. Könyvtári tradícióinknál fogva a hungaricum kifejezés nagyon tág fogalom befogadására alkalmas és így, miután hungaricum alatt minden olyan külföldi darabot is értünk, mely Magyarországgal valamely vonatkozásban van, kétségtelen, hogy számos külföldi iratunkat hungaricumnak lehet minősíteni és okvetlenül nem egy fontos darabot őrzünk a külföldi iratok osztályában, mely külföldi származása dacára is jobban és megfelelőbben foglalhatna helyet a hazai levéltári darabjaink osztályában. Vagyis számos magyar vonatkozású külföldi eredetű irat el van temetve ezen osztályban és hozzáférhetetlenné van téve a kutatás és tudomány részére, mivel oly természetű, kiterjedelmű külön osztályban őriztetik, melyben a dolgok természeténél fogva senki sem keresi, mert általában tudományos viszonyainknál fogva alig használja valaki nálunk ezt az egész osztályt. Másrészt pedig regesták és indexek hiányában semmiféle nyilvántartásunk nincs, mely a szükséges figyelmet ide irányítaná. Így tehát, ha a többi külön tárgyszerinti csoportnál azt tapasztaljuk, hogy összeállításuk kapkodva, rendszertelenül és fogyatékosan történik, miáltal a hasonló vonatkozású és tartalmú darabok még mindig kétfelé szakítva össze-vissza találhatók a külön csoportokban és a törzsanyagban, ehhez hasonló, de megfordított irányú rendellenességet láthatunk a külföldi iratok osztályánál is. Itt nem annyira az a kifogás merülhet fel, hogy nem egyesíti magában az összes odavaló anyagot, hanem inkább és elsősorban az, hogy olyat is foglal magában, aminek nem okvetlenül itt a helye, hanem inkább volna a maga helyén, a törzsanyagban. Ennyiben megint rokon és közös vonást találhatunk a külföldi iratok osztálya és

a külön kisebb tárgyszerinti csoportok között. Vannak azonban közöttük elválasztó falak is. Vonatkoznak ezek az eltérések az eredetre, a létrejövetel idejére, az osztályozás fájára és céljaira. A külföldi iratok osztályának tényleges külön felállítása egykorú FRAKNÓIVAL és CSONTOSIVAL, époly idős, mint ezek levéltári koncepciója, a többi csoport felállítása pedig újabb eredetű. A külföldi iratok csoportja csak darabszám szerint volt kicsi, különben mint osztály, egyenlő rangú volt a hazai iratok osztályával. Minden további osztályozás és csoportosítás a törzsanyagban belül e két alapvető nagy osztállyal szemben csak alosztályt, alcsoportot jelentett és képviselt. Vagyis a külföldi iratok osztálya a hazai iratok osztályával szemben koordinált viszonyban volt, viszont az összes törzsanyagbeli levéltári csoportok a külföldi iratokkal szemben csak subordinált viszonylatban állottak.

Ennek dacára az utolsó 30 év alatt a teljes testvéri rokonságot vélték a kétféle csoportosítás között felfedezni. Ezen hibás felfogás terjesztésében közreműködött a MAJLÁTH utáni könyvtári korszak hivatalos megállapítása és véleménye, mely a Könyvtár és Múzeum százéves jubileuma alkalmával részesült írásbeli magyarázatban. Hogy azonban ez a felfogás mily zavaros, kiderül ezen hivatalos magyarázatnak SCHÖNHERR Gyula levéltárnok tollából származó következő szavaiból is: «Igy jött létre a középkori levéltár, mely a mohácsi vész előtti időszak összes eredeti iratait (s függelékül az e korból származó iratok újabbkori másolatait) szigorú időrendben foglalja magában; s a mohácsi vész utáni oklevelek és akták nagy csoportjából, mely az újabbkori iratok gyűjtőnevét viseli, így választattak ki és állítottak fel külön csoportként a címereslevelek, a céhiratok gyűjteménye, az 1848—49-iki szabadságharc és az emigráció levéltára és a külföldi iratok.»¹ Ezen hivatalos megállapításból két dolog derül ki. Az egyik az, hogy a külföldi iratok osztálya teljesen koordinált viszonyban áll a céhiratok, címereslevelek és az 1848—49-es és emigrációs iratok csoportjaival. Ennek a helytelen felfogásnak

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. 1902. 57. l.

evéltárunk történeti fejlődése és az egyes csoportok kialakulásának időpontja, mint láttuk, teljesen ellentmond. A másik tarthatatlan dolog az, hogy a külföldi iratok egyéb csoportokkal együtt az újabkori iratok közül választattak ki és állítottak fel külön csoportként. Ha az egyes iratok korának szempontjából nézzük ezt a megállapítást, akkor tényleg megfelel a valóságnak az, hogy az 1848—49-es és emigrációs csoport anyaga természetesen az újabkori iratok közül választott ki. De már a címereslevelekre nézve ezt nem lehet állítani, hiszen a címereslevelek csoportjának legkiválóbb részét épen annak a szép számban képviselt középkori anyaga képezi. Még kevésbé szabad és lehet ezt a megállapítást alkalmazni a külföldi iratokra nézve. A külföldi iratokról tudnunk kell, hogy darabszámszerinti szempontból egy kis terjedelmű levéltári főcsoportot képviselnek. De ezen kisebb darabszámszerinti mennyiségben is 800 darab középkori oklevél volt még 1896 előtt, amikor 150 darab középkori külföldi iratotadtunk át cserébe a müncheni állami levéltárnak, az Országos Levéltárba került HUNYADY-iratokért. Talán mégis csak bajos fönntartani oly megállapítást, melyből az derüljön ki, hogy a külföldi iratok 800 középkori darabja az újabkori iratok gyűjteményéből válogattatott ki. Ezen megállapítás szelleme kétségtelenül összhangban áll a levéltári osztály nehéz küzdelmeiben tapasztalt kapkodásszerű megnyilvánulások szellemével. És a forrását épen ezekben a súlyos küzdelemből származott elkerülhetetlen kapkodásokban kell és szabad megkeresni, tehát megint vis maior-szerű helyzetekben, amelyeket akkor sem lehetett volna megszüntetni másképen, mint személyzeti létszámszaporítás által és ma még kevésbé lehetséges azt máskép elképzelni.

Ha az eddigiekből le akarnók vonni az összes tanulságokat, akkor újból ismételni kellene néhány észrevételünket. Tehát csak annyit konstatálunk, hogy a múzeumi levéltár egyaránt gazdag darabszámban, jelentőségben és sokoldalúságban. De ezen gazdag anyag rendezésénél nem találkozunk egyúttal a rendnek nélkülözhetetlen gazdagságával is. Ellenkezőleg a múzeumi levéltár legkülönbözőbb gyűjteményeinél és csoportjainál általánosnak és nagy-

fokúnak mondható a rendezés tökéletlensége, gyakori rendszertelensége, zűrzavara és következetlensége. Ez pedig igen nagy mértékben csökkenti mindazon relatív előnyöket és könnyítéseket, amelyeket a külön csoportok felállításából várni és kívánni lehetett. Tekintve pedig, hogy e szomorú megállapítás az összes önálló csoportokra vonatkozik, mindez, az egyéb kívánnivalók hosszú sorozatával együtt, elég aggasztó ismertető jelét mutatja annak a chaotikus állapotnak, mely a mi levéltárunkban uralkodik és mely a kutatót bűvárkodásaiban megtéveszti és félrevezeti, a levéltárnokot pedig munkálataiban zavarja és hátráltatja. Most, mikor a múzeumi levéltár új, megfelelő elhelyezést nyer az Országos Levéltár épületében, mi sem lehetne szebb ambíciója és sürgősebb munkaprogrampontja, mint az itt leírt állapotoknak megszüntetése. Kétségtelen, hogy mindennek végrehajtása nem a múzeumi levéltár akaratán és kívánságán fog múlni. Lehetetlen elképzelni, hogy mindazok a magasabb tényezők, melyek annyira a szívükön viselik a Magyar Nemzeti Múzeum sorsát és amelyek épen a jelen pillanatokban adták tanujelét a múzeumi levéltár iránti nagyfokú érdeklődésüknek, az Országos Levéltárba való költözködési tervvel kapcsolatban, megállanának szeretetük és kötelességük feleútjánál és ha már a múzeumi levéltár anyagának zsúfoltsági kérdésén annyi jóakarattal igyekeztek segíteni, megengednék azt, hogy a múzeumi levéltár a nélkülözhetetlen munkaenergia hiánya miatt mégis átváltozzék kristálytisztá, élő és életet fakasztó forrásból fullasztó mocsárrá, eleven organizmusból becsukható, halott raktárrá.

SULICA SZILÁRD